

BULLETIN
VAN DE
KONINKLIJKE
NEDERLANDSE
OUDHEIDKUNDIGE
BOND

September 1968

Jaargang 67 | Aflevering 4

Met Nieuwsbulletin Aflevering 9

BULLETIN VAN DE KONINKLIJKE
NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND

Redactie

Hoofdredacteur Drs. J. J. F. W. van Agt;

*Redactie-secretaris Drs. R. Bruning, p.a. Rijksdienst voor de
Monumentenzorg*

Balen van Andelplein 2, Voorburg, telefoon 070-694041;

Leden voor de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond:

*Prof. Dr. H. Brunsting, Prof. Dr. W. Ph. Coolbaas, Drs. R. C. Hekker,
Ir. R. Meischke, Dr. Ir. C. L. Temminck Groll, Prof. Dr. H. van de Waal.*

Leden voor de Monumentenraad:

*afdeling I Oudheidkundig Bodemonderzoek, Dr. J. G. N. Renaud,
p.a. Kleine Haag 2, Amersfoort, telefoon 03490-12648;*

afdeling II Monumentenzorg, Mr. J. Korf,

p.a. Balen van Andelplein 2, Voorburg, telefoon 070-694041;

afdeling III Musea, D. F. Lunsingh Scheurleer,

p.a. Kazernestraat 3, Den Haag, telefoon 070-182275.

Lid voor de Vereniging 'De Museumdag':

Drs. H. J. Runday, p.a. Kazernestraat 3, Den Haag, telefoon 070-182275.

JHR. H. W. M. VAN DER WIJCK

Een Pieter Post-zaal ter ere van de Oranjes

Blz. 83

JHR. H. W. M. VAN DER WIJCK

De Schaffelaar

Blz. 90

Boekbesprekingen

Blz. 99

EEN PIETER POST-ZAAL TER ERE VAN DE ORANJES

DOOR

JHR. H. W. M. VAN DER WIJCK

Bij een bezoek aan prinses Louise zu Wied¹ op Waldheim bij Segendorf in de zomer van 1959 werd mijn aandacht getrokken door vijf levensgrote schilderijen van prins en prinsessen van Oranje in de eetkamer. De Oranjes stonden hier ten voeten uit afgebeeld in illusoire zwart en wit marmeren poorten, waarboven hun in witte knorpelfestoenen gevatte kleurrijke geslachtswapens een onverwachte verlevendiging aan de vrij sombere kamer gaven.

Deze schilderijen waren afkomstig uit het „Hôtel van Wied” in Den Haag, ook bekend als het „Huis aan den Boschkant”, dat — nadat het in 1824 aan het paleis van prins Frederik was toegevoegd — in 1876 hersteld werd en voortaan prins Frederiks dochter, prinses Marie, gehuwd met de erfprins zu Wied, en haar gezin, wanneer zij in Nederland vertoefden, tot verblijfplaats strekte. In 1909 besloot prinses Marie, die in 1900 reeds het huis van haar vader aan het Korte Voorhout had verkocht en vervolgens de landgoederen in Wassenaar van de hand had gedaan, zich ook van deze laatste vleugel van haar ouderlijk huis te ontdoen. Bij die gelegenheid liet zij de meer dan drie meter hoge portretten van haar voorvaderen, die de wanden en schoorsteen der grote zaal sierden, overbrengen naar

het door haar pas voltooide in de nabijheid van Neuwied gelegen Waldheim², dat zij tot haar Witwensitz en tot residentie voor haar jongere kinderen had bestemd.

Oorspronkelijk waren deze schilderijen gemaakt voor de decoratie van de grote zaal in het huis aan de Boschkant, dat Laurens Buysero omstreeks 1645 door Pieter Post op de hoek van de Prinsessegracht en het Korte Voorhout had laten bouwen. Aan „die rijke gracht”³, zoals Van der Does in 1668 rijmt en die genoemd is naar prins Frederik Hendriks vrouw prinses Amalia, liet Buysero als eerste een huis zetten:

„Voor al, soo mach elck een die lust heeft
om te Bouwen
Het hoekhuys wel doorsien en niet terloops
aanschouwen:
Want die dat heeft gesticht die thoont aan
alle kant,
Dat hy getimmert heeft met oordeel en
verstant,
En datter niet en is lichtveerdigh opgesmeeten,
Het geen dat Post niet hadt wel driemaal
afgemeeten”.

Anthonides van der Goes beschrijft ons de

¹ Op 29 aug. 1965 overleed deze laatste kleindochter van prins Frederik der Nederlanden.

² Na de dood van Fürst Wied in 1907 werd met de bouw van Waldheim in de nabijheid van het 18de eeuwse jachtslot Monrepos aangevangen, doch zijn weduwe heeft nauwelijks de voltooiing ervan mogen beleven; reeds enige maanden later ging zij heen.

Haar schoonmoeder, Fürstin Marie zu Wied, geboren prinses van Nassau, waarmede prins Frederiks dochter niet harmonieerde, had reeds een voorliefde voor de streek opgevat. Gaarne vertoefde zij met de haren op het prachtig in de bergen gelegen Monrepos, waarvoor later, in 1877, prins Frederik zijn parkarchitect C. Edouard A. Petzold afstond, die eveneens het park van het paleis in Neuwied regenereerde.

Petzold schrijft hierover in zijn *Erinnerungen aus meinem Leben*: „In deze tijd wenste Fürst Wied mijn advies voor de regeneratie van het slotpark te Neuwied dat vorig jaar door overstroming van de Rijn vernield was. De Fürst toonde mij de omgeving, ook was ik in Monrepos en Seegenhaus bij de Fürstin Mutter von

Wied. Schloß Monrepos ligt op een flinke hoogte twee uur van Neuwied tegen een woud van oude eiken en beuken. Van hier heeft men het uitzicht op Andernach, Rheinthal, Coblenz en Ehrenbreitstein”. Ook zij bouwde na haar mans dood in de onmiddellijke nabijheid van Monrepos een villa, het Italianiserende Seegenhaus, die zij aan haar dochter de koningin van Roemenië, Carmen Sylva naliet. Fürstin Marie is zwaar getroffen door de dood van haar zoon prins Otto, die zij jarenlang had verpleegd; weer blijkt hoe dierbaar deze streek haar is geweest, want zij heeft in het bos bij Monrepos een laatste rustplaats voor hem gekozen. Op deze plaats met het uitzicht over Neuwied en de Rijn zou zij vele jaren later zelve naast hem begraven worden. Haar nageslacht vindt hier sindsdien een rustplaats. Nadat Seegenhaus na Carmen Sylva's dood jarenlang onaangeroerd had gestaan, werd het enige jaren geleden opgeblazen.

³ Jacob van der Does, *'s-Gravenhage met de voornaamste plaatsen en vermaecklijkheden*, 1668.

bouwheer Laurens Buysero als een man die
 ... „van elk bemint en hoog geschat,
 Zijn's prinsen gunst behielt, zoo lang hy
 adem had”.

„De dappre MAURITS, die geen ALEXANDER
 week,
 Daer Arragon voor zijn vernuft, en moed
 bezweek,
 Zag in Uw jeugt alreë, gelijk met arentsoogen
 Uw zuiver oordeel, zoo volmaakt en
 opgetogen.
 En zulk een helderheit van zinnen en verstant,
 Dat hij U Frederyk naliet ten rechterhant,
 Bij wien gy u zoo kloek en vlijtig hebt
 gequeeten,
 Dat mijne Zangheldin te zwak dit uit
 te meten
 Naer waerde, liever hier haer onmagt stelt
 ten toon”.

„Doorluchtigste AMELYE, ei laet U niet
 mishagen;
 Zoo ik Uw Hoogheit naer zijn dienst en zorg
 durf vragen;
 gy kunt getuigen van zijn onvermoeide vlijt.
 Gy hebt hem overal verdadigt voor de nijt,
 En weër met vreugt gezien, hoe dat hy
 onbezweken,
 Geduurig voor het recht dorst van Oranje
 spreken.
 Hij offerde gerust zijn ziel ten Hemel op,
 Nu hij PRINS WILLEM zag gevoert ten
 hoogsten top
 Van staetbewint, herstelt in alle
 waerdigheden,
 Die zijn geslacht van ouds gewoon was
 te bekleeden”⁴.

Vier stadhouders heeft Buysero gediend. Onder Frederik Hendrik bekleedde hij het ambt van griffier, onder diens kleinzoon Willem III was hij raad ordinaris, rekenmeester, griffier en se-

⁴ Anthonides van der Goes.

⁵ naar plannen van Jacob van Campen.

⁶ Ook Constantijn Huygens bezat zo'n schilderij dat als schoorsteenstuk in een benedenkamer van zijn huis aan het Plein hing en omstreeks 1637 geschilderd zou zijn. Thans coll. Mauritshuis, 2.13 bij 2.01 m.

⁷ Overdracht aan François Zoete de Laecke de Vilers. Archief coll. de Eerste Nederlandsche Verzekering Mij te Den Haag.

⁸ *'s-Gravenhaegsche Maendag courant* van 2 Octr 1766.

cretaris. Zijn positie en carrière ten hove vertonen veel overeenkomst met die van Huygens. Deze, eveneens zeer gefortuneerde secretaris van de prins, deed omstreeks dezelfde tijd op een hem door de stadhouder geschonken terrein aan het Plein een ruime woning bouwen ook onder Pieter Posts leiding⁵. In Buysero en in Huygens heeft Frederik Hendrik toegewijde dienaren gevonden, die hem hun leven lang trouw hebben gediend, en in de donkere dagen zijn weduwe, zoon en kleinzoon bijstonden. Behalve met prins Frederik Hendrik schijnt Buysero goed met prinses Amalia overweg te hebben gekund. Aan hen, op een schilderij afgebeeld, gaf hij de eervolste plaats in zijn woning, boven de schoorsteen in de grote zaal, omgeven door hun in hout gebeeldhouwde alliantiewapens en kwartieren (afb. 3)⁶.

Deze zaal is enige malen bij overdrachten uitdrukkelijk omschreven en zo zijn wij over haar oorspronkelijke toestand ingelicht. Wanneer in 1678 het huis wordt verkocht, worden genoemd „de vier schilderijen der vier princen int groot salet staende, mette goude leeren int selve salet synde”...⁷. In 1766 vermeldt een veiling-annonce⁸ dat onder de 26 stuks schilderijen, zo in kamers als boven deuren en schoorstenen, vijf stukken uitmunten „verbeeldende de vijf eerste Princen van Oranje en een schoorsteenstuk door voornaeme meesters geschilderd”.

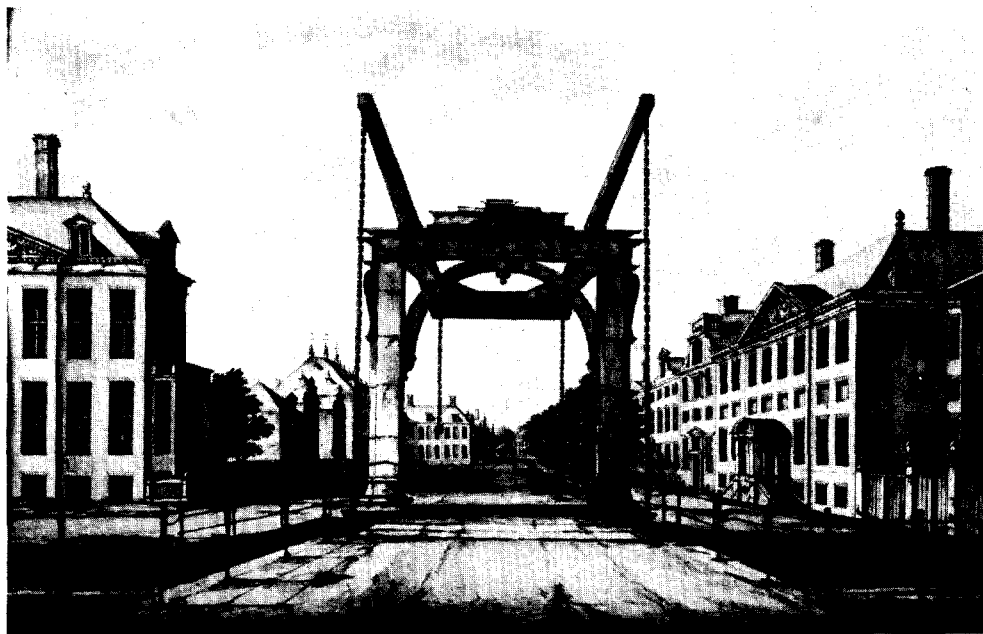
Een allermerkwaardigst document dat ons duidelijk omtrent de aankleding der zaal inlicht, betreft het slot van het bewind van de zoon van de nieuwe eigenaar; namelijk een „Bavelaartje” (afb. 2)⁹. Johan Meerman, senator en comte de l'empire, was de laatste van zijn stam en bezitter der beroemde bibliotheek, die na zijn dood geïmmeubeld was om uiteen te vallen. Hoewel zijn vrouw de collectie nog aanhield, is deze unieke verzameling in 1824 geveild. Het is deze veiling, die in de zaal van Meermans huis plaatsvond, welke Bavelaar in hout gesneden heeft uitgebeeld en waarbij hij — zij het schetsmatig — met grote nauwkeurigheid het interieur heeft weer-

⁹ Coll. Museum Meermannno Westreenianum te Den Haag. Cornelis Bavelaar.

Het is jammer dat H. Hymans in zijn opstel over *Het Huis aan den Boschkant*, uitgegeven ter ere van het 40-jarig jubileum der Eerste Nederlandsche Verzekering Mij in 1922, het Bavelaartje op blz. 38 incompleet heeft weergegeven.

Aan zijn voortreffelijk werk danken wij de hier gegeven historische uiteenzetting, welke als toelichting voor oorsprong en reconstructie der zaal noodzakelijk is.

EEN PIETER POST-ZAAL TER ERE VAN DE ORANJES

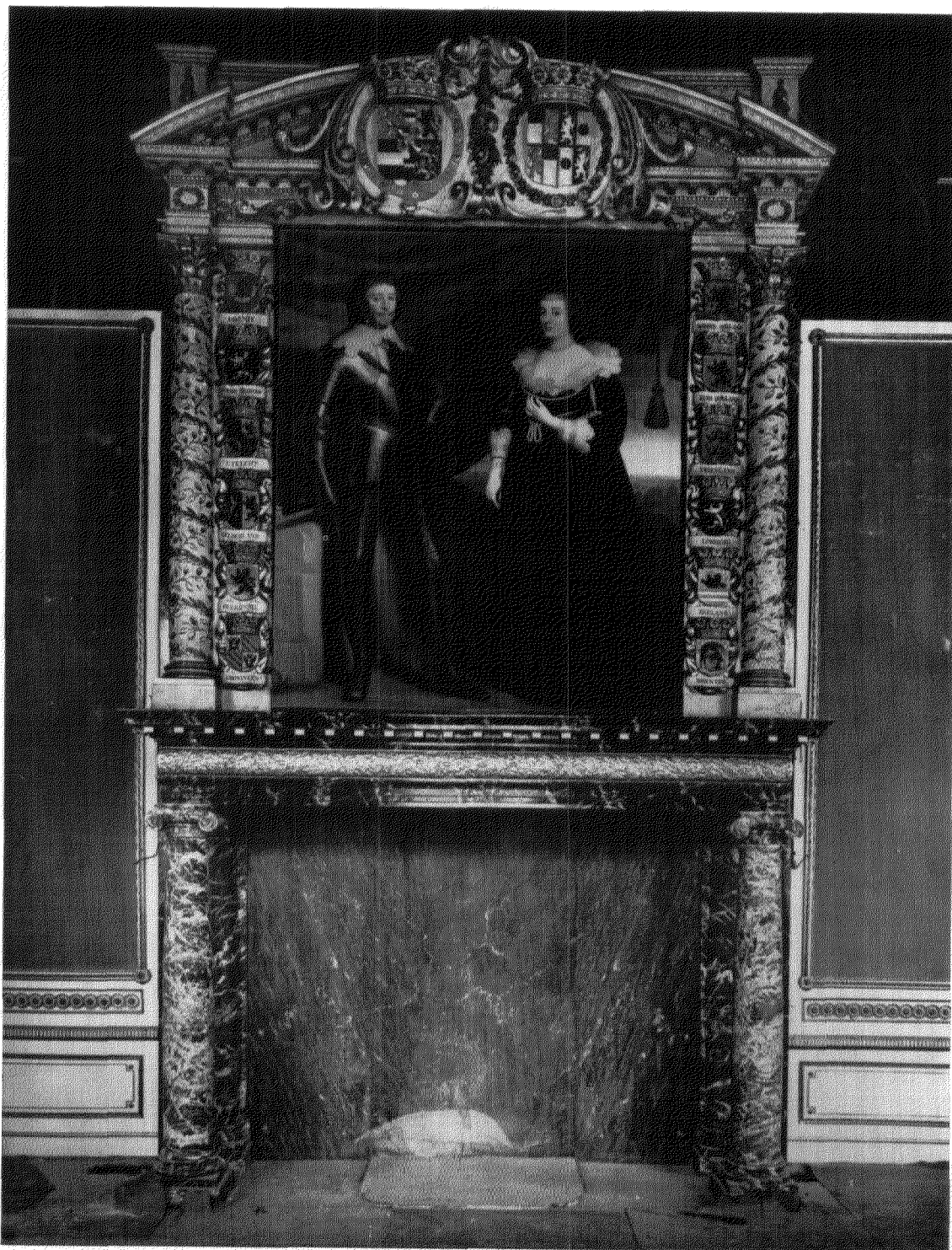
Afb. 1. Het Korte Voorhout—hoek Prinsessegracht te Den Haag. Tekening door J. van Call. Links „het huis aan den Boschkant”. (Den Haag, Gemeente-archief)

Afb. 2. Het Bavelaartje, een in hout gesneden voorstelling van de veiling der bibliotheek Meerman in 1824 in de zaal van het huis aan den Boschkant. Aan de hand hiervan kunnen wij ons een voorstelling maken omtrent de oude aankleding der zaal.

(Den Haag, Kon. Bibliotheek, bruikleen Museum Meermanno-Westreenianum)

EEN PIETER POST-ZAAL TER ERE VAN DE ORANJES

Afb. 3. Schoorsteen door Pieter Post met het schilderij van prins Frederik Hendrik en prinses Amalia. In plaats van de provinciewapens stelle men zich ter weerszijden van het schilderij zestien kwartieren van prins Frederik Hendrik en zijn vrouw voor. (Fotomontage Monumentenzorg)

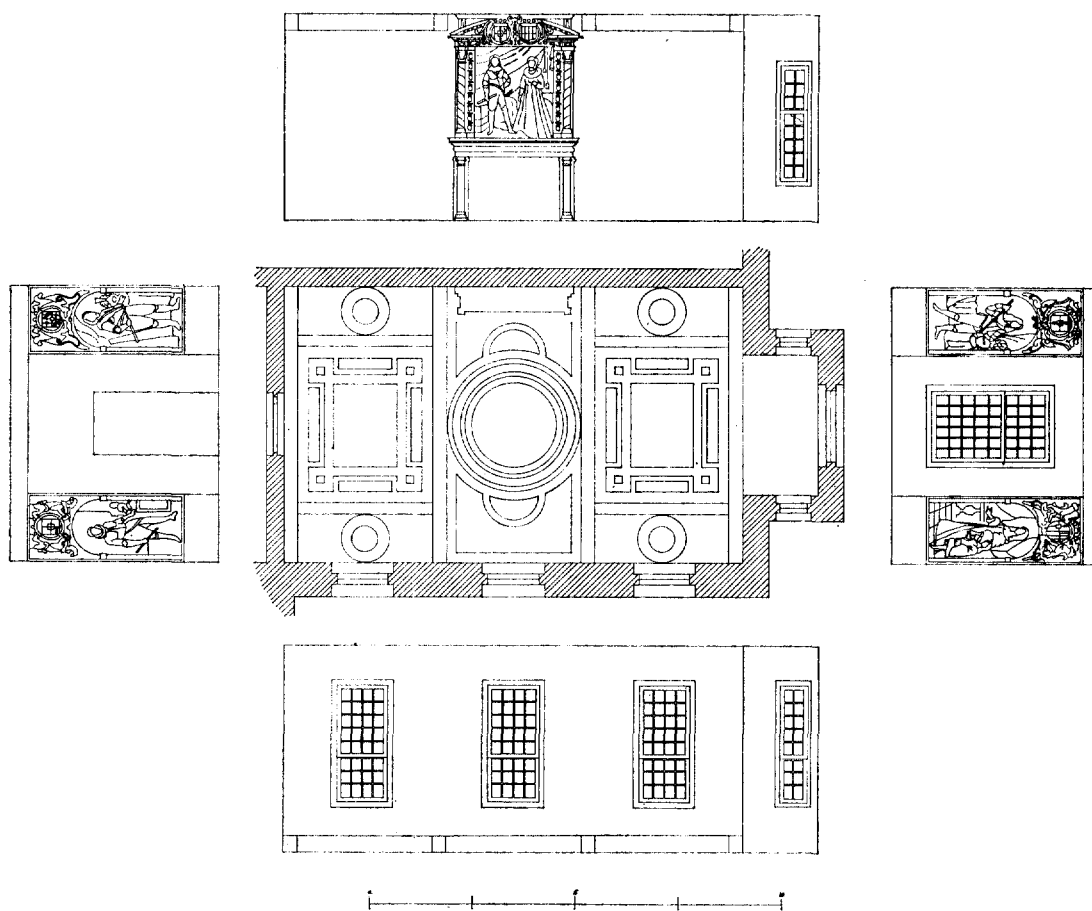

Fig. 1. Reconstructie van de oorspronkelijke toestand van de zaal in „het huis aan den Boschkant“.

gegeven. Wij nemen boven de schoorsteen het gecombineerde portret van Frederik Hendrik en Amalia waar en zien aan de korte zijde der zaal, ter weerszijden van de uitgebouwde erker, die uitzicht op het Korte Voorhout gaf, de in potlood geschetste gestalten van Prins Willem II en zijn vrouw met Willem III aan de hand, hetgeen met de bestaande schilderijen correspondeert (afb. 6 en 7). Dankzij dit document kunnen wij ons een indruk van de oorspronkelijke staat der zaal vormen. Geen afbeelding die dateert van voor het herstel door Prins Frederik in 1876,

noch van de toestand voor 1909, bleef bewaard.

Bij de restauratie van het huis, dat vijftig jaar onbewoond had gestaan, onder leiding van de architect Mouton in 1876, toen ingrijpende wijzigingen aan het exterieur werden aangebracht¹⁰, is helaas ook de zaal onderhanden genomen. Er is geen reden om aan te nemen dat zij tot die tijd niet vrijwel ongerept in de oorspronkelijke toestand heeft verkeerdd; hierin kwam thans verandering: het goudleer¹¹ waarmede de wanden bedekt waren werd vervangen door een wandbespanning gevat in een wit met goud geschilder-

¹⁰ Het evenwicht van de voorgevel werd ernstig verstoord door het inbreken van een porte cochère waartoe prins Frederik reeds in een vroeger stadium opdracht had gegeven. Bij het herstel werden de gevels van Post door nieuwe gevels aan het oog onttrokken.

¹¹ Het goudleer uit de zaal vond een plaats in het bij deze gelegenheid tot kamer verbouwde voorhuis.

Het op Waldheim in de eetkamer aanwezige goudleer is uit een ander vertrek afkomstig. De schoorsteen in de salon op Waldheim, versierd met consoles en pultjes, welke onmiskenbaar de invloed van Marot verdraagt en die zich thans in het Rijksmuseum te Amsterdam bevindt, is afkomstig uit de Chinese kamer van het huis aan de Boschkant.

de quasi-Louis XVI betimmering waarbij de monumentale schoorsteen van Post in kleur werd aangepast (afb. 3). Bij deze gelegenheid zullen de aan weerszijden aanwezige zestien kwartieren van Frederik Hendrik en zijn vrouw, die wij op het Bavelaartje nog intact aantreffen, vervangen zijn door het wapen van Orange en provinciewapens, die een vrij onbenullige oplossing vormden. Hoewel de portretten en de geschilderde zoldering intact bleven, werden thans, door het aanbrengen van de nieuwe bespanning en betimmering, de deuren aan het oog onttrokken. Twee deuren in de schoorsteenwand der zaal werden overbehangen en de voornaamste, de toegangsdeur uit het voorhuis, werd door een spiegel bedekt. Het valt aan te nemen dat de beide deuren in de schoorsteenwand oudtijds eveneens met goudleer waren bekleed, maar dit kan niet het geval zijn geweest met de toegangsdeur uit het voorhuis. Hoe deze wand, met aan weerszijden prins Willem de Zwijger (afb. 4) en prins Maurits (afb. 5), overeenkomstig de tegenoverliggende korte wand was opgelost, kunnen wij niet meer nauwkeurig vaststellen. Slechts weten wij hoe de deur, die uit de tijd der stichting stamde, aan de keerzijde in het voorhuis er uitzag (afb. 10). Het was geen monumentale, maar een nauwe lage doorgang, die toegang tot de zaal gaf, geheel in overeenstemming met de smaak en eenvoud van de tijd van Post. Wanneer men deze doorgang vergelijkt met die¹² welke eertijds toegang gaf tot de zaal in het huis van Joan Huydecoper in Amsterdam en die uit ongeveer dezelfde tijd dateert, dan merken wij eenzelfde, in verhouding nauwe doorgang op, welke in een rijke klassieke omlijsting is gevat. Veel vergelijkingsmateriaal hebben wij overigens niet, want een dergelijke particuliere zaal van Pieter Post of zijn tijdgenoten bestaat niet meer. Waarschijnlijk zal de toegang tot Buysero's

¹² Coll. Rijksmuseum te Amsterdam.

¹³ In mijn artikel over Marquette, Assumburg, Beeckesteyn en Waterland in het *Bulletin K.N.O.B.* 1967, 29-46 behandelde ik in verband met een verdwenen portretgalerij op Marquette reeds dit onderwerp waarbij de op de residenties van de Oranjes vroeger aanwezige galerijen en de omstreeks 1880 vernielde galerij op Nienoord genoemd werden en ook de portretgalerij, die onlangs aan de restauratie van de voor-gevel van het paleis Noordeinde opgeofferd werd.

¹⁴ De Trêveszaal, audiëntiezaal van Hun Hoogmogenden, in 1697 naar ontwerp van Daniël Marot uitgevoerd, genaamd naar de hier ter plaatse in een vroegere zaal gevoerde onderhandelingen over het twaalfjarig bestand.

prinsenzaal eveneens gedekt zijn geweest door een gebogen tympanon, een versiering die wij zowel boven de deuromlijsting in het voorhuis als boven de schoorsteen in de zaal waarnemen.

De levensgroot afgebeelde stadhouders roepen reminiscenties op aan „Ahnengalerijen”, zoals wij er in ons land slechts uit later tijd kennen¹³. Ik noem de galerij op Duivenvoorde, waar de Wasenaars van sinds de geuzentijd levensgroot zijn opgenomen in de wanden van de zaal, die invloeden van Marot vertoont, en een vergelijkbare serie op de Cannenburg waar de Isendoorns zowel staande als zittend in een régence betimmering zijn gevat. Ook op Zuylen bevinden zich levensgrote staande portretten van het voorgeslacht in de wand der eetkamer. Het schijnt echter dat Nederland, weinig feodaal als het is, slechts enkele van dergelijke galerijen heeft bezeten.

Enige bewaard gebleven tabulae mortuariae, eveneens in een vroeger opstel genoemd, streven eenzelfde doel na, de verering der voorvaderen. In de stadhuizen en regeringsgebouwen bracht men de portretten der landsvorsten aan, de portretten van de stadhouders hebben hier weldra een gelijkwaardige plaats ingenomen. Het is zeker merkwaardig dat de Oranjeliefde, welke Buysero ertoe heeft gebracht zijn feestzaal aan de verheerlijking van het huis zijns meesters te wijden, hier een naar het schijnt unieke uiting heeft gevonden. Het moet als een spel van het lot beschouwd worden, dat juist deze zaal 200 jaar later tot feestzaal van prins Frederik zou strekken. Had Buysero dit geweten, het zou hem zeker genoeg gedaan hebben.

Een schepping welke voor vergelijking met de prinsenkamer van Buysero in aanmerking komt is de veertig jaar later ontstane Trêveszaal¹⁴ aan het Binnenhof in Den Haag, een zaal die overigens veel groter is en de veel rijkere Franse smaak

¹⁵ Jhr. E. A. van Beresteyn, *Iconographie van Prins Willem van Oranje*, 1933; op koper 28 x 23 coll. Mauritshuis cat. 1935 no. 96 bruikleen Legatie Berlijn; vgl. prent van Suyderhof, voor tekening van P. Soutman; vgl. tekening verm. C. Visser naar M. J. van Mierevelt; vgl. schilderij kniestuk M. J. van Mierevelt coll. Eerste Kamer der Staten Generaal, Den Haag.

¹⁶ Schilderij ten voeten uit zonder de orde cat. 1934 no. 1581; vgl. prent door J. Muller 1608, 113 g Fr. Muller.

¹⁷ Cat. 1935, no. 104. Exemplaren van het afgebeelde type van Frederik Hendrik worden ook wel aan Van Mierevelt toegeschreven. Het kostbare harnas draagt hij ook op Van Dycks schilderij.

¹⁸ Cat. 1935, no. 63.

¹⁹ In hun tegenwoordige toestand lijken de vier

ademt. Ook hier versieren de beeltenissen der stadhouders staande ten voeten uit de wand. Doch nauwer is de verwantschap in de decoratie van Buysero's zaal met de in dezelfde tijd tot stand gekomen Oranjezaal in het Huis ten Bosch, waar Post eveneens werkzaam was. Hoewel er verschil in conceptie is, constateren wij bij beide ruimten een voorliefde voor het afbeelden van personen te midden ener classicistische architectuur, welke op illusoire wijze als achtergrond en omgeving dienst doet. Natuurlijk vallen de prinsen onder hun poorten en wapens af vergeleken bij de voorstelling in de Oranjezaal, waar prinses Amalia met haar dochters onder een Romeinse triomfpoort gezeten toeziet op Frederik Hendriks zegepraal. Doch men bedenke dat het één de opdracht was van een rijke prinses, het andere de creatie van een trouwe dienaar.

Wat de schilderijen betreft, de portretten van de stadhouders, „allen van voorname meesters” zoals ons in de 18de eeuw wordt bericht, kunnen als 17de-eeuwse kopieën beschouwd worden. Te oordelen naar de toestand waarin zij zich thans bevinden zijn zij werk van matige kwaliteit. Zij gaan, zoals meestal bij vorstenportretten het geval is, op oertypen terug (afb. 4-7).

Het schilderij dat prins Willem de Zwijger voorstelt gaat terug op het type met het verguld omrande harnas weergegeven door M. Jsz. van Mierevelt (coll. Mauritshuis te 's-Gravenhage)¹⁵. Dat van prins Maurits is ontleend aan het type uitgebeeld door Van Mierevelt onder andere in het Rijksmuseum te Amsterdam¹⁶. De gecombineerde portretten van Frederik Hendrik en prinses Amalia werden aan Honthorst-typen ontleend. Een gelijk exemplaar komt voor in de collectie van het Mauritshuis¹⁷.

Ook het schilderij van prins Willem II gaat terug op een Honthorst-portret, waarvan on-

wandstukken enigszins ingekort, de bovenrand van de cartouches is afgesneden, zij meten thans 3.40 bij 1.39 m. Mogelijk werden de schilderijen, die van bovenmate lange afmeting zijn en niet in goede staat verkeerden, bij het aanbrengen op Waldheim voor de wanden van de eetkamer passend gemaakt. Gezien de reconstructietekening zullen de oude maten omtrent 3.70 bij 1.55 m bedragen hebben. Ook het schoorsteenstuk zal bij deze gelegenheid verkleind zijn; was de oude maat 2.30 bij 1.90 m, thans meet het doek nog 1.95 bij 1.65 m.

¹⁵ Th. M. Duyvené de Wit, „Een drinkschaal van Paulus van Vianen”, *Bulletin van het Rijksmuseum* 2 (1954), 75-83; R. W. Lightbown, „Christian van Vianen at the court of Charles I”, *Apollo* 87 (1968), 426 e.v.

¹⁶ *Verscheide Snakerijen dienstich voor Goutsmits, Beelthouwers, Steenhouwers en alle die de Const be-*

der andere een exemplaar in de verzameling van het Mauritshuis aanwezig is¹⁸. Voor zijn weduwe, prinses Mary Stuart I, die in deze tijd het vermogen van haar zoon schandelijk ten voordele van haar eigen familie aantastte en vele moeilijkheden veroorzaakte, heeft Buysero blijkbaar geen waardering gehad. Zij werd tenminste als een weinig aantrekkelijke, vrijwel onbezielde gedaante, — waarschijnlijk slechts terwille van de symmetrie en haar koninklijk wapen — weergegeven. Prins Willem III, die als knaapje aan haar hand is voorgesteld, zou bovendien — had hij hier alleen gestaan — de symmetrie in de zaal hebben verstoord. Merkwaardig is het dat voor deze beide laatste portretten geen directe oertypen te onderkennen zijn.

Opvallend zijn de cartouches in kwabornament boven de Oranjeprinsen, waartegen hun wapens, door ordetekens van Gulden Vlies en Kouseband omgeven, lijken te zijn opgehangen¹⁹. Zij wekken als trompe l'oeuils de indruk uit wit marmer te zijn gehouwen. Wij zien in deze kwabdecoratie een geliefd ornament uit de 17de eeuw, dat wij ook bij de goud- en zilversmidkunst uit die tijd veelvuldig tegenkomen²⁰. Treffen wij het elders aan, dan herinnert het ons zelfs vaak onwillekeurig aan deze edelsmidkunst. Onder de ornamentprenten uit het midden van de 17de eeuw zijn enige series van dergelijke ontwerpen bekend. Hierbij is het van belang op te merken, dat in de bundel „*Verscheide Snakerijen . . . Getekent door Joannes Lutma de Oude*”²¹ twee ontwerpen voor cartouches aangetroffen worden, die veel overeenkomst vertonen met de cartouches boven de beeltenissen van prins Maurits en prins Willem II (fig. 2). Het ligt dientengevolge voor de hand aan te nemen dat enige der op de schilderijen voorkomende cartouches aan de bundel van Lutma werden ontleend²².

minnen Getekent door Joannes Lutma de Oude t'Amsterdam bij Frederick de Widt A° 1654 (Rijksprentenkabinet Amsterdam). Nr. 8 vertoont overeenkomst met de cartouche boven prins Maurits, nr. 12 (fig. 2) met de cartouche boven prins Willem II (afb. 6).

²² Andere kwabornamentontwerpen treffen wij aan in de series van Pieter van den Avont, *Livre de satyres et grotesques inventé et deliné par Pierre van den Avont, Franciscus van den Wyngaerden excudit Averpiae, in Veelderhande nieuwe compartemente getekent door Gerbrandt van den Eeckhout tot Amsterdam, Clemendt de Jonge ex.*, dat eveneens onder Franse titel verscheen, en in *Verscheide aardige compartemente en tafels nieuweyckx geïnventeert door Gerbrandt van den Eeckhout geedst door Pieter Hendricksz anno 1655* (Rijksprentenkabinet Amsterdam).

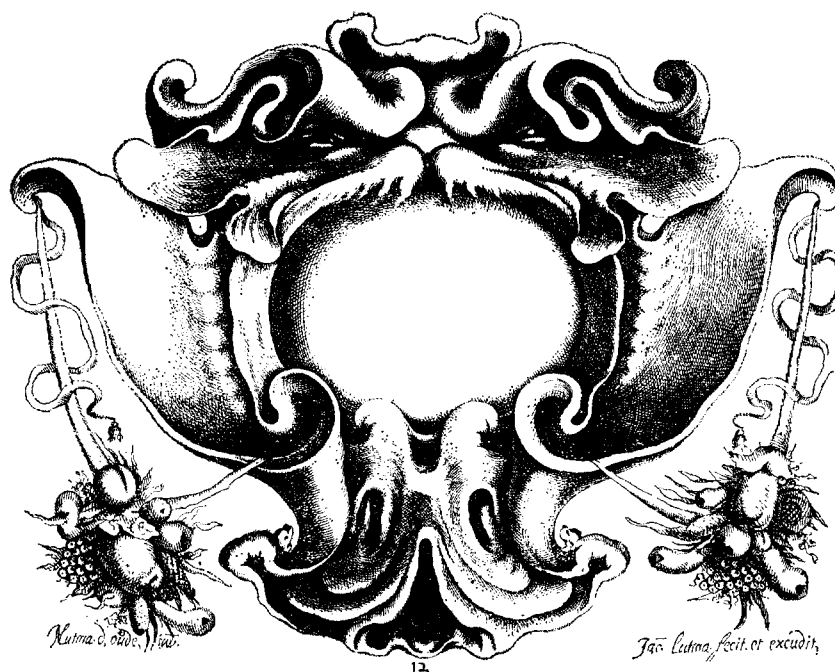

Fig. 2. Cartouche in kwabornament. Nr. 12 uit *Verscheide Snakerijen*... door Joannes Lutma de Oude, 1654. Opvallende overeenkomst met cartouche op het schilderij van prins Willem II (zie afb. 6).

De beschilderde zoldering hebben wij met opzet buiten beschouwing gelaten (afb. 8). Hierop hopen wij in een volgend opstel nader in te gaan om deze met enige andere zolderingen, die eveneens in bouwwerken van Pieter Post uit dezelfde tijd aangebracht werden, in verband te brengen. Wij willen er ons hier toe beperken een opvallende overeenkomst, die tussen de zolderbeschildering in de oude vergaderzaal der Staten van Holland en de decoratie van Buysero's zaal bestaat, te vermelden.

De zaal van Buysero, — waarin in de winter van 1734 op '35 de toenmalige eigenaar, Simon van Slingelandt, als raadpensionaris, tezamen met zijn vriend de Engelse staatsman Horace Walpole, de vrede van Weenen ontwierp en de gemachtigde van de Franse koning, Monsieur Jannel, ontving en waar later de eerbiedwaardige

prins Frederik zijn diners en ontvangsten gaf —, is met het huis tijdens het bombardement op Den Haag op 3 maart 1945 verloren gegaan.

Door het verwerven van de vijf schilderijen, of liever decoratiestukken²³, ware het mogelijk geweest tot een verantwoorde reconstructie van een thans unieke Pieter Postkamer te geraken. Daar er behalve de Oranjezaal van het Huis ten Bosch geen vergelijkbare feestzaal uit het midden der 17de eeuw tot ons is gekomen, ware dit de moeite waard geweest. Op zondag 24 maart 1968 is echter te Neuwied besloten dat de schilderijen naar het Slot Zeist zullen gaan. Het daar verspreid aanbrengen van deze portretten — waar enkele de gang zouden moeten sieren — opdat het slot met meer recht voor een Nassaukasteel zal doorgaan, moet helaas als een onverantwoorde oplossing beschouwd worden.

²³ Het geldt hier — zoals reeds betoogd — niet zozeer portretten dan wel een merkwaardige serie decoratiestukken die onderling ten nauwste verband hou-

den en niet door hun eigen merites, maar slechts als delen van een inrichting hun zin hebben.

EEN PIETER POST-ZAAL TER ERE VAN DE ORANJES

Afb. 4. Prins Willem I; schilderij voorheen in de zaal tegen de wand tussen de toegangsdeur en het raam aangebracht.

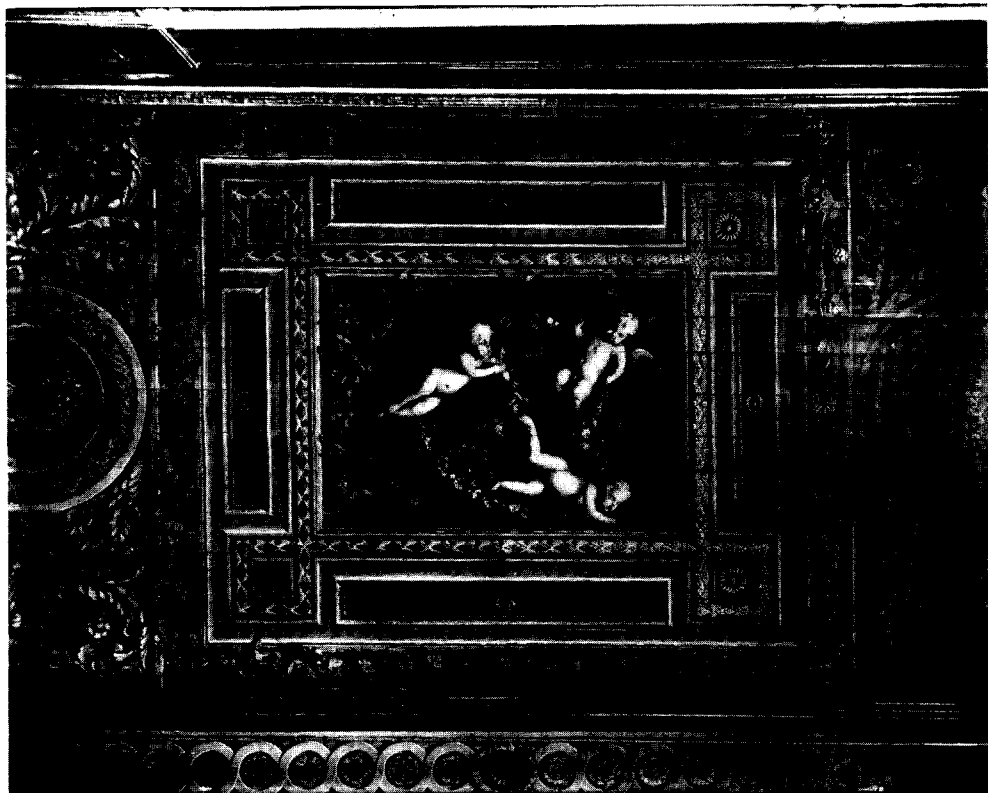
Afb. 5. Prins Maurits; schilderij voorheen in de zaal tegen de wand van het voorhuis rechts van de toegangsdeur aangebracht.

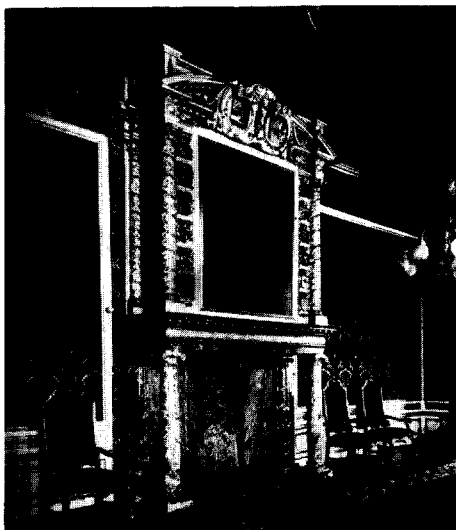
Afb. 6. Prins Willem II; schilderij voorheen in de zaal links van de erker ziende op het Korte Voorhout aangebracht.

Afb. 7. Prinses Mary met haar zoon prins Willem III aan de hand, omstreeks 1655-'60; onbekende portrettypen. Dit schilderij bevond zich vroeger rechts van de erker ziende op het Korte Voorhout. (foto's W. Rüsçh)

Afb. 8. Het rechter vak van het in drie stukken verdeelde beschilderde plafond. Met bloemkransen, in eiken- en rozentakken spelende blinde putti. De gevlochten wijnranken vormden een goede decoratie voor een feestzaal. Terwijl het middenvak personen over de balustrade van een rotonde omlaag ziend illusoir weergaf, herhaalde zich een dergelijke voorstelling met drie putti op het derde vak.

Afb. 9. De schoorsteen in de zaal in zijn laatste toestand voor de verwoesting. Onder de alliantiewapens van prins Frederik Hendrik en prinses Amalia verving een marinstuk het gecombineerde portret van bovengenoemden. Hun kwartierwapens werden door provincie- en stedenwapens vervangen.

Afb. 10. Het oude voorhuis in het huis aan den Boschkant met de toegangsdeur naar de zaal. Het goudleer is uit de zaal afkomstig en werd door prins Frederik hier aangebracht. Deze kamer werd door de Eerste Nederlandsche Verzekerings Mij. als directeurskamer gebruikt.

SUMMARY

A PIETER POST ROOM IN HONOUR OF THE ORANGES

BY H. W. M. VAN DER WIJCK

In a wing of the palace of Prince Frederik of the Netherlands, later known under the name of his daughter Princess Marie zu Wied as „Hôtel von Wied”, located at the corner of the Korte Voorhout and the Prinsessegracht in The Hague, there was a room designed by Pieter Post and decorated with portraits of princes of the House of Orange. Remarkably enough, the Orange owners who lived in the palace in the nineteenth century were not responsible for this room. It was created at the commission of Buysero, the faithful secretary of the princes of Orange, who dedicated his state room to the stadholder Prince Frederik Hendrik and his wife, to whom he was devoted. The decoration, already unique as the commission of a devoted servant, is also unique as a survival from the middle of the seventeenth century, and somewhat comparable to the *Oran-*

jezaal created in the same period in the Huis ten Bosch, to which Pieter Post had also contributed. The princes are portrayed as figures standing in illusional marble arches, their coats of arms above them in lobal cartouches seemingly carved in white marble; these cartouches are based on designs made by J. Lutma.

In this room the conditions for the Treaty of Vienna were drawn up in the winter 1734-35 by the owner, the *Raadpensionaris* of Holland, together with his friend, the English statesman Horace Walpole. The portraits forming the decoration of the room were taken by *Fürstin* Marie zu Wied to her *Witwensitz*, Schloß Waldheim, near Neuwied, when she emptied this last wing of her father's house in 1909, thus saving them from destruction when the house was levelled during the bombing of The Hague in 1945.

DE SCHAFFELAAR

DOOR

JHR. H. W. M. VAN DER WIJCK

„De Hoog Wel Geboren Heer Lucas Willem Baron van Essen Vrijheer van Abbenbroek, Heer van Helbergen en Schaffelaar heeft den eersten steen van dit huys gelegd den 22 Augusti 1767” zo staat gebeiteld op de gedenksteen die eertijds de voorgevel van de Schaffelaar bij Barneveld zal hebben gesierd ¹.

In 1797 nam Numan de Schaffelaar als enig landhuis buiten Kennemerland en de Vecht in zijn bundel *Vierentwintig printtekeningen verbeeldende Hollandsche Buitenplaatzen* op (afb. 1) ². Aan hem danken wij behalve de twee gravures van voor- en achterzijde, nog twee grote aquarellen van de beide zijgevels (afb. 2) ³. Na deze afbeeldingen te hebben gezien, verbaast het ons geenszins, dat Numan in de bijbehorende tekst van zijn grote tevredenheid over deze plaats blijk geeft:

„Zijn tegenwoordige luister dankt het aan den Hoog Wel Geb. Heer Lucas Willem van Essen . . . , de welk veele jaaren en vlijt heeft aangewend om dit landgoed te verfraayen, door het aanleggen van nieuwe Bosschen, Wandel- en Rijwegen, het graaven van grachten en waterleidingen, welke de plaats overal met frissche beeken doorsnijden; niet alleen, maar zelfs daar en boven vaangaenaamen met natuurlijke watervallen en fonteinsprongen, welke, door den geduurige aandrang van het bovenwater, onophoudelijk gedreeven worden, zodat men altijd door een aangenaam geruisch wordt beziggehouden. Ook heeft de minnaar van het buitenleven alle gebouwen vernieuwd, en aanmerkelijk vergroot overeenkomstig de uitgestrektheid der plaatse”.

¹ De langwerpige natuurstenen gedenkplaat werd in twee stukken in een schuur op de plaats aangetroffen. Deze bevond zich tesamen met een hardstenen opzetstuk van een der bouwhuizen tot in het begin dezer eeuw onder het verlaat nabij de bloemheuvel op Schaffelaar. Aan de voorgeschiedenis van de havezathe Schaffelaar zullen wij hier voorbijgaan. Slechts zij vermeld, dat het goed — eertijds Hackfort genaamd — tegen het midden der 17de eeuw van het gelijknamige geslacht op de Vyghs overging. Geertruyd van Hackfort huwde in 1633 Nicolaas Vygh. Zij stierf kinderloos, waarna haar man met Odilia van Raesfelt hertrouwde. Zijn kleindochter Geertruid Agnes Vygh, 1657-1710, bracht de Schaffelaar in 1678 door haar huwelijk met Lucas Willem van Essen tot Helbergen in de Van Essens.

² *Vierentwintig printtekeningen met couleuren, verbeeldende Hollandsche Buitenplaatzen, met derzelver beschrijvingen. Na het leven getekent en in plaat gebracht door H. Numan, Amsterdam 1797.*

Slechts dank zij de bovengenoemde vier tekeningen van Numan kunnen wij ons een voorstelling van het 18de eeuwse huis van Van Essen vormen, want geen andere afbeeldingen bleven bewaard. De voorgevel vertoonde enige overeenkomst met die van het statige huis Hemmen ⁴. De aan weerszijden uitspringende smalle travee, welke de voorgevel een nog breder aanzien gaf, en aan de achterzijde ontbrak, herinnerde aan de façade van het logement van Amsterdam in Den Haag en aan die van Beeckesteyn bij Velsen ⁵. Het grote over de verdieping heensnijdende raam aan de zijgevel boven de lage dienstingang wijst erop, dat het trappenhuis hier terzijde werd aangebracht. Een gelijke oplossing valt bij het uit het midden der 18de eeuw daterende huis Zandbergen bij Huis ter Heiden waar te nemen. Behalve met Hemmen, dat omstreeks dezelfde tijd ontstond, vertoonde de Schaffelaar weinig overeenkomst met andere Gelderse of Utrechtse huizen. Het moet een uitzonderlijk statig landhuis geweest zijn. Ook de van een verdieping voorziene bouwhuizen aan het voorplein wijken af van het in Gelderland en Overijssel gangbare lage type ⁶. Dit is eveneens het geval met de bouwhuizen van Ter Horst bij Loenen ⁷ en die van de Cannenburg bij Vaassen. Het mooie stalgebouw dat onder leiding van de eigenaar, waarschijnlijk naar buitenlands voorbeeld, op Biljoen tot stand kwam, staat geheel hier buiten ⁸.

³ Coll. mevr. J. L. A. Clifford Kocq van Breugel barones van Nagell te Doorn.

⁴ Hemmen gebouwd in 1757; verwoest in 1945.

⁵ Beeckesteyn dankt zijn huidige vorm aan een verbouwing, die voor 1772 plaats vond.

⁶ Delen van het gebeeldhouwde natuurstenen fronton van een der bouwhuizen zijn op Schaffelaar aanwezig.

⁷ Ter Horst is in huidige vorm omstreeks 1792 verbouwd door Roelof Roelofsz Viervant, waarbij aan de achterzijde van het hoge 16de-eeuwse huis een classicistische ingangsfacade gecreëerd werd en een voorplein met bouwhuizen werd aangelegd. Bouwtekening coll. Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

⁸ Johan Frederik Willem baron van Spaen Heer van Biljoen, Ringenberg en Rozande, verfraaide Biljoen. Mogelijk zal hij in 1780 of na een brand in 1793 de stal gebouwd hebben, die echter tengevolge van oorlogshandelingen veel aan schoonheid heeft ingeboet.

DE SCHAFFELAAR

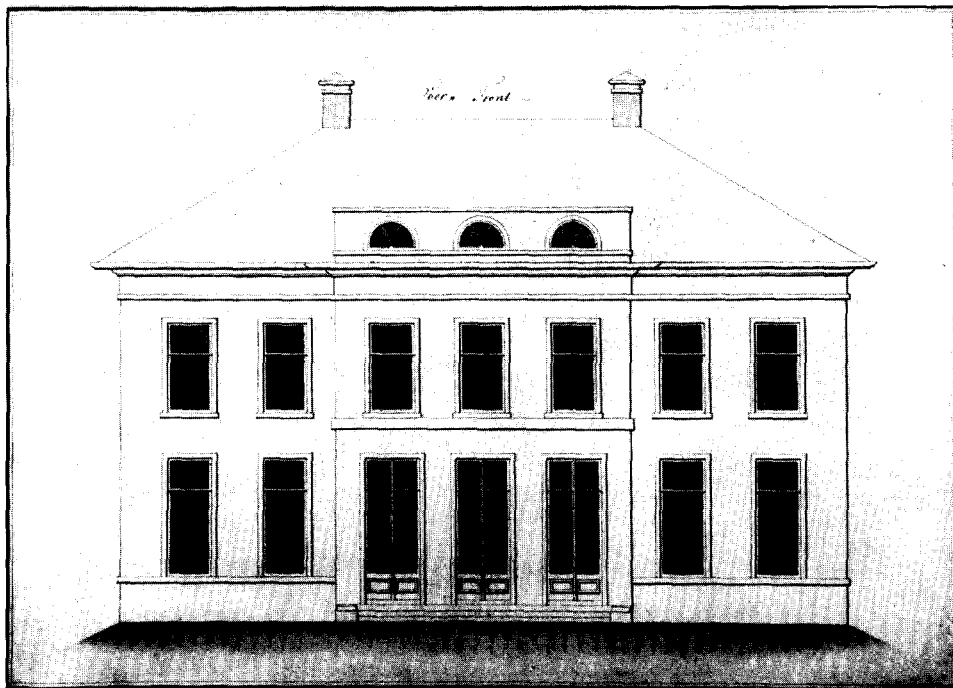
SCHAFFELAAR.

Afb. 1. Voorzijde van de door Lucas Willem van Essen gebouwde Schaffelaar. Gekleurde ets door H. Numan, Vierentwintig printtekeningen met couleur, verbeeldende Hollandsche buitenplaatsen, 1797.

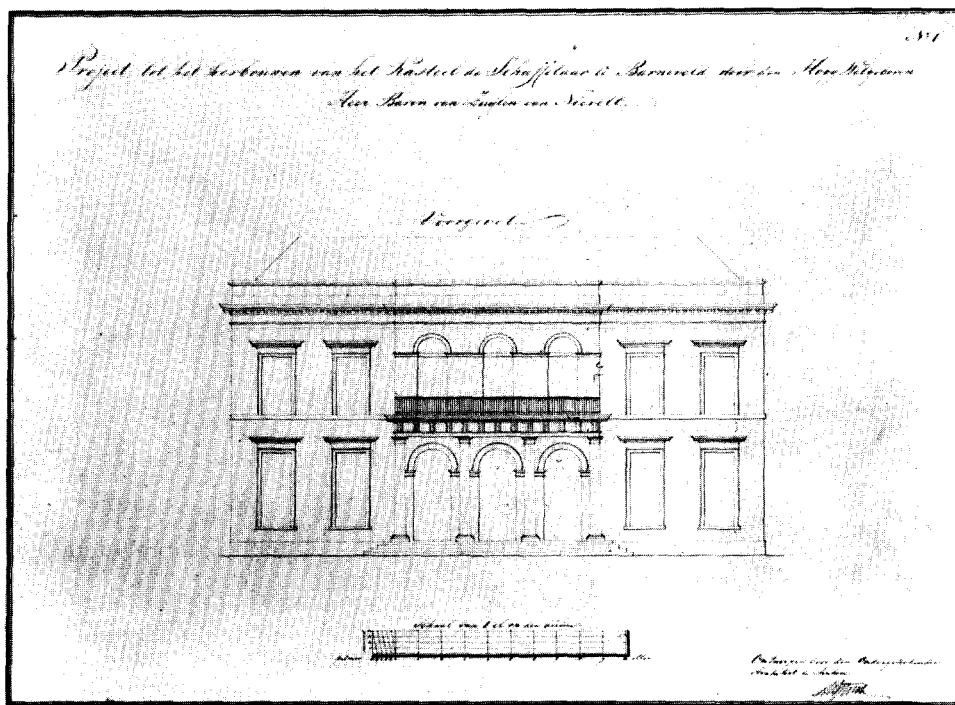

*Afb. 2. De Schaffelaar van terzijde gezien over de „Linnenbleek en com met een zoogenaamde champignon . . . met het water van welke kom in weinig minuten al de vuiligheid door een groot gemetseld canaal, onder het Huys doorloopende kan worden weggespoeld”. Aquarel door H. Numan, ongesigneerd.
(Coll. mevr. J. L. A. Clifford Kocq van Breugel barones van Nagell)*

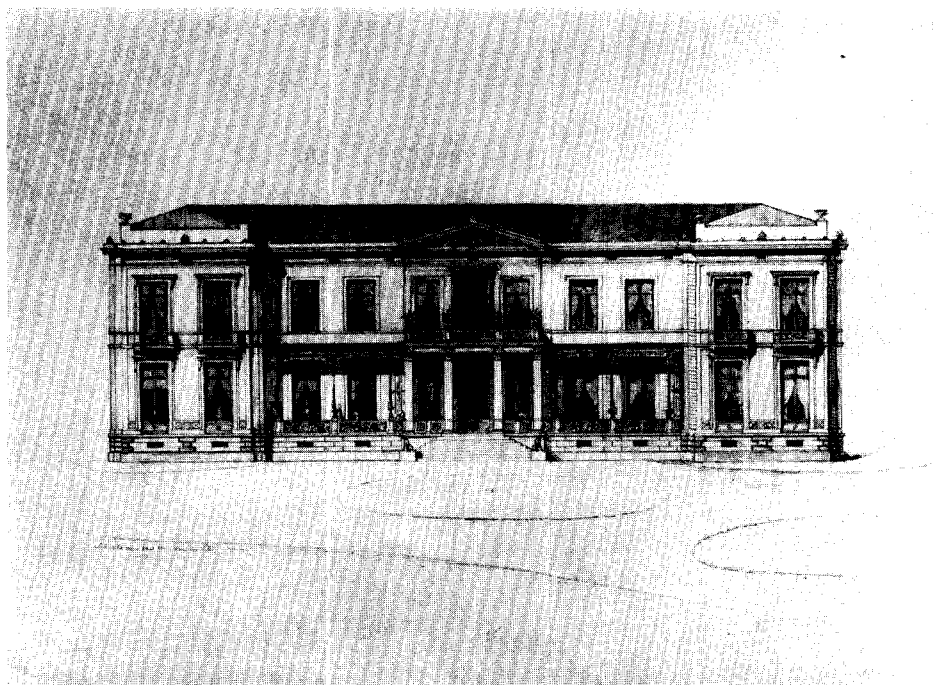
DE SCHAFFELAAR

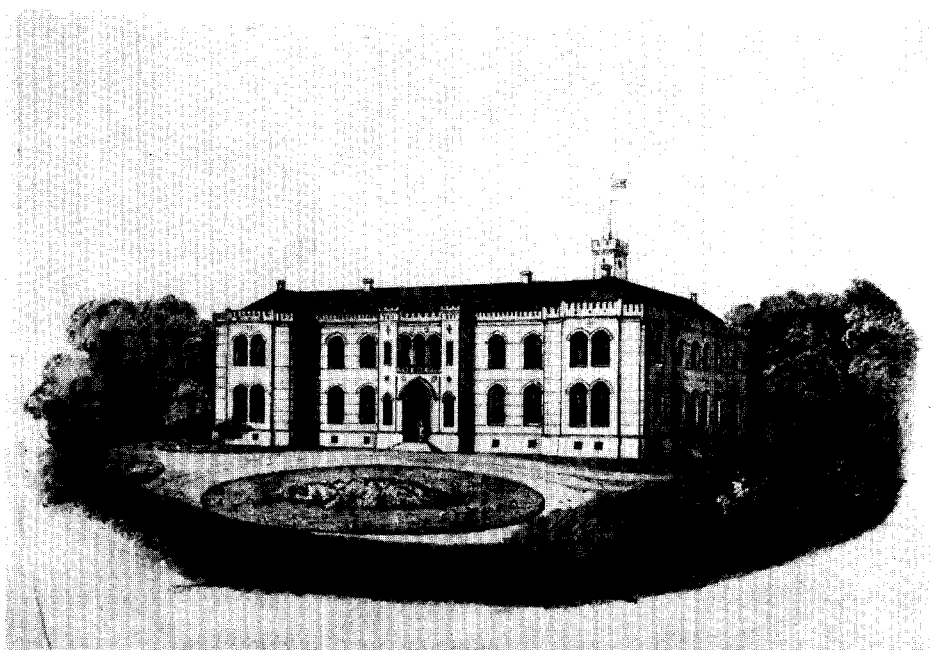
Afb. 3. Ontwerptekening voor de Schaffelaar uit de eerste helft der 19de eeuw. (Huisarchief Schaffelaar)

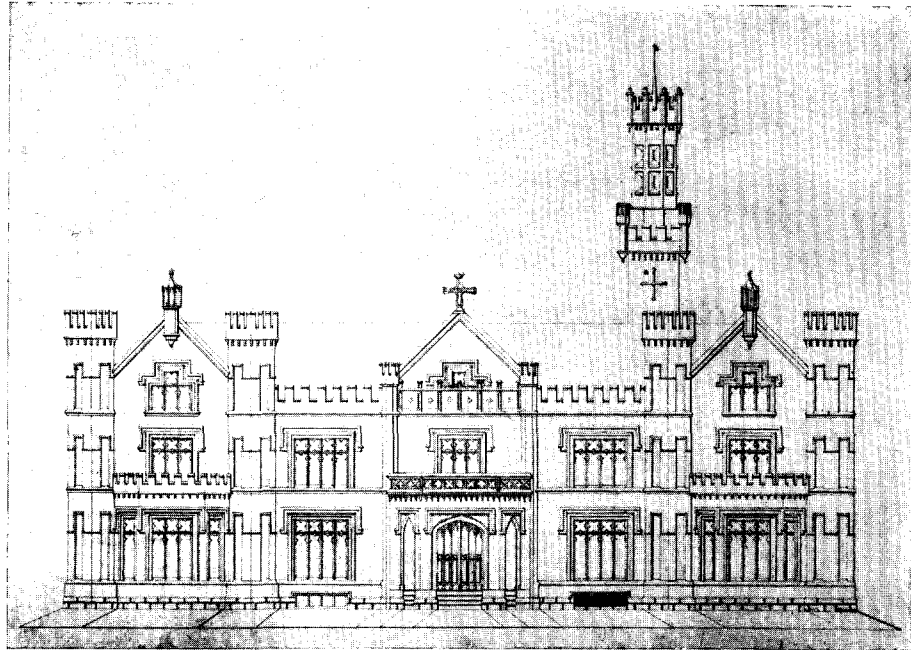
Afb. 4. Ontwerptekening voor de Schaffelaar door A. Aytink, 1840. (Huisarchief Schaffelaar)

Afb. 5. Ontwerptekening voor de Schaffelaar, welke enige overeenkomst vertoont met het huis Vuren en Dalem. (Huisarchief Schaffelaar)

Afb. 6. De eerste neogotische ontwerpschets voor de Schaffelaar (Huisarchief Schaffelaar)

Afb. 7. Het ontwerp van de Schaffelaar, rechts onder gedateerd 1841, waarschijnlijk naar een Engelse voorbeeldtekening overgenomen. Aan dit ontwerp heeft baron van Zuylen bij de bouw in 1852 vastgehouden. (Huisarchief Schaffelaar)

Afb. 8. De Schaffelaar omstreeks 1890. Men lette op de grote spiegelruiten, voor een huis van 1852 een nieuwigheid. De toren werd na de tweede wereldoorlog gesloopt. (Huisarchief Schaffelaar)

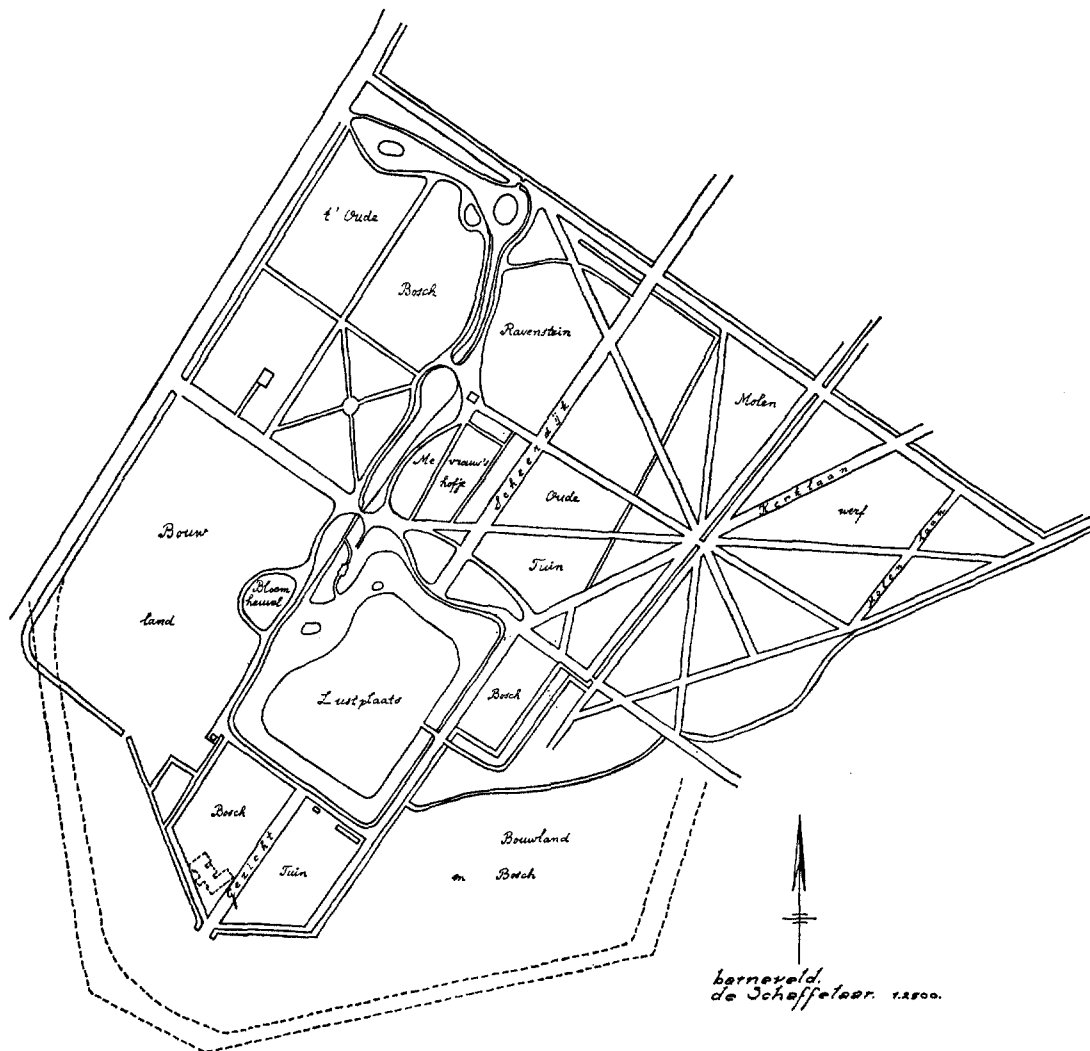

Fig. 1. Plattegrond van het park van De Schaffelaar vóór 1852, ontleend aan h.s. coll. Museum Nairac te Barneveld. Het tegenwoordige huis en de met de bouw hiervan gepaard gaande uitbreiding van het park zijn gestippeld weergegeven.

Uit een beschrijving van 1799⁹ leren we de Schaffelaar nog beter kennen. Wij krijgen hier de indruk dat deze voor een Hollands — laat staan een Gelders — buitenhuis wel ongemeen luxueus is geweest.

„Het grootte en uyt de grond nieuw zeer solide gebouwde Heeren Huis met desselfs zeer ruime Bassecour zijnde over een halve morgen groot . . . Twee grootte en uyt de grond nieuw en zeer zwaar gebouwde Vleugels houdende aan eene zijde een geplafoneerde stal voor

9 paarden en dito koetshuis ongemeen groot, nog een stal voor 16 paarden, daarenboven diverse kamers voor koetsier en verdere Domestiqueen . . . Aan de andere zijde een zeer grootte stal, dorsvloer, stal voor 5 paarden. De Engelse of Chineesche tuin achter het Huis met de daarin staande veelderlei vreemde boomen, Heesters en bloemgewassen. Linnen Bleek en Com met een zoogenaamde Champignon komende uyt de Beek met zwaare Loode Pypen onder door de Cingelgragten, vanwaar men de aangenaame cascade, die door de Beek gefourneerd wordt, nagt en dag kan zien en in huis hooren loopen met het water van welke kom in weinige mi-

⁹ Akte van een niet toegewezen verkoop van Schaf-

felaar 21.12.1799. Hs. Museum Nairac, Barneveld.

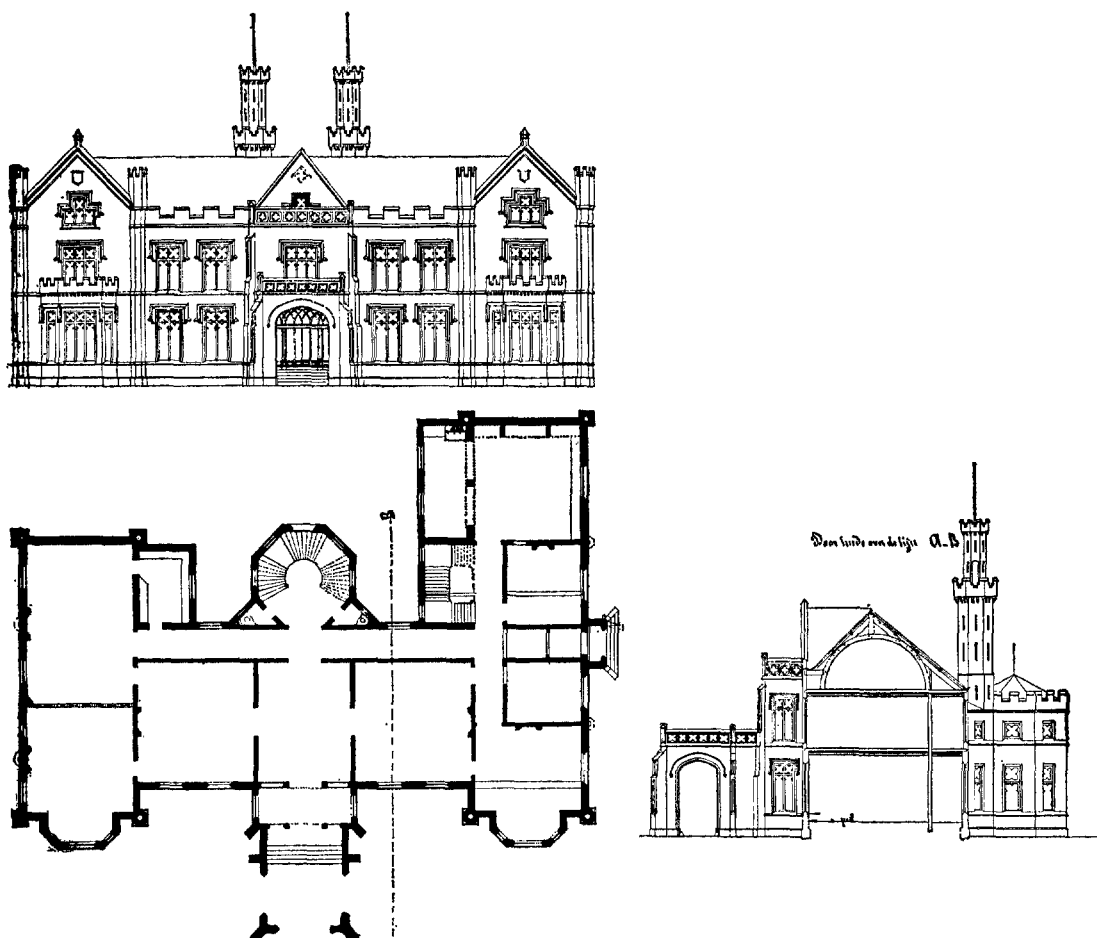

Fig. 2. Het ontwerp door A. van Veggel uit 's-Hertogenbosch 1852, gebaseerd op het ontwerp van 1841, doch met twee torens.

nuten al de vuiligheid door een groot gemetseld kanaal, onder het Huys doorlopende kan worden weggespoeld en schoongehouden sonder eenig ongemak te veroorzaken, alzoo hetzelve onder de cingel en gragt doorgaande door een stroomende beek word weggespoeld [afb. 2]. De Fontein op de Bassecour...

De Menagerie met 4 daarin staande gebouwen op steene voeten en met steen opgemetselde com. Rondom alle het voorgeschreven is een schoone cingel met Eyke en Denneboomen zeer weelig in 't groeyen, welke overal met yzeren Hekkens op steene voeten kunnen

worden afgesloten, aan welke gelegen zijn twee boomgaarden en twee groote tuynen alle beplant met de beste uytgezogte vrugten en soorten Persike, Druive en Ananas kastenbedding voor een groot Broeyery. Tuynmanswoning met kelder voor bewaring groenten en Fruyt, Oranjerie, schuur, Duyvetoorn... Boerewoning Groot Schaffelaar... Het nieuw gebouwde huis voor een Jager".

Deze aan een akte ontleende beschrijving geeft

¹⁰ Bijlage I.

¹¹ Zij sterft op huis Schaffelaar 4 april 1793, 42 jaar oud; verdienstelijk schrijfster en dichteres; in 1781 kwam haar *Handvol menlike vreugde* uit, in 1798 haar nagelaten gedichten.

¹² Lucas Willem van Essens erven: Geertruy A. van

Goltsteyn, Godert Willem de Vos van Steenwijk, Reint H. de Vos van Steenwijk, Suzanna L. de Vos van Steenwijk geh. m. Coenraad W. van Dedem, Jan Arend de Vos van Steenwijk en vrouwe C. van Isselmuden verkochten gezamenlijk op 12.2.1794 de Schaffelaar — die 5.10.1793 was opgehouden — voor f 95 000 aan

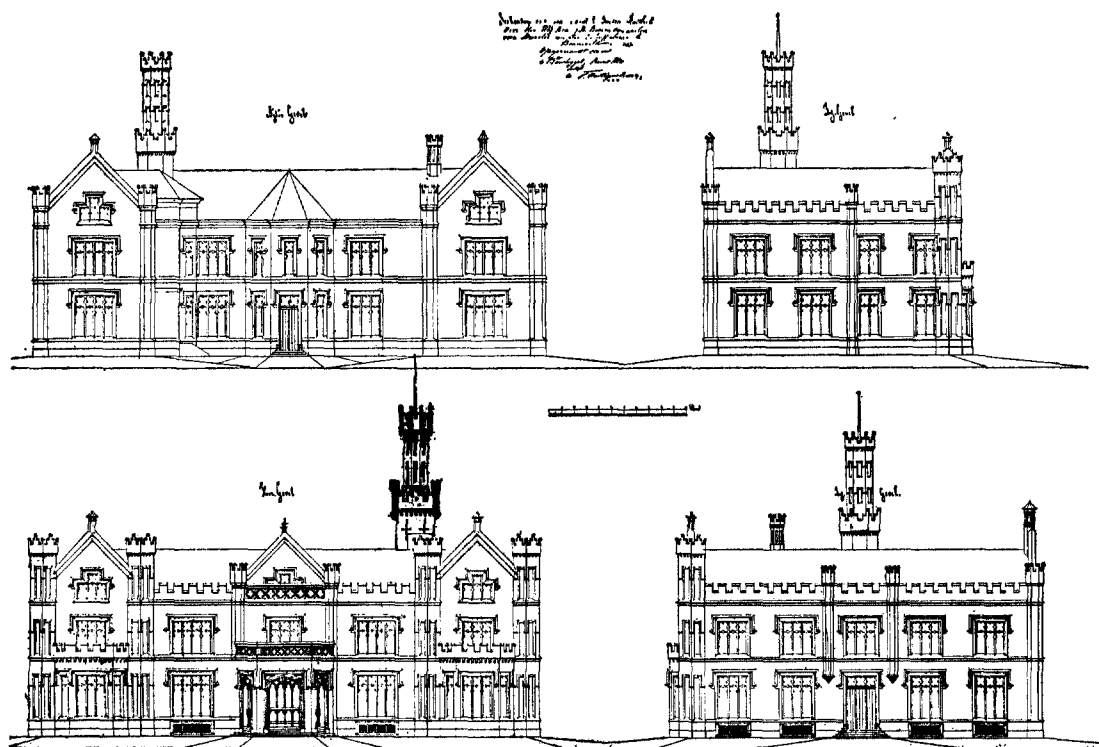

Fig. 3. Het ontwerp door A. van Veggel, 1852. Schets in kleine details van het ontwerp van 1841 afwijkend. Bij het ontwerp links onder werd een toren met een vierkante onderbouw over de elders in het ontwerp voorkomende achtkante toren heengeplakt; ook deze moest Van Veggel uiteindelijk bij de uitvoering wijzigen.

(Huisarchief Schaffelaar)

ons een indruk van een grote plaats op het einde der 18de eeuw, waarbij de fonteinen en het riool onder het huis evenals de ananas broerij ons het meest opvallen.

Toen Lucas Willem van Essen als laatste mansoir van zijn stam¹⁰ gestorven was, en ook zijn vrouw, die het vruchtgebruik van de Schaffelaar gekregen had, was heengegaan¹¹, haastten zijn erven¹² zich van het goed te ontdoen. Op 12 februari 1794 werd de Schaffelaar aan S. L. Meynet overgedragen, die echter weinig genoe- gen

van zijn aankoop beleefde daar het huis — na enige tijd tevergeefs te koop te hebben gestaan¹³ — in de winter van 1799-1800 afbrandde¹⁴. Gezien het rekest van de Barneveldse brandmeesters¹⁵ vielen hierbij ernstige ongeregelheden voor. Na in handen van een combinatie te zijn geraakt werd Jasper Hendrik baron van Zuylen van Nievelt in 1808 door koop eigenaar¹⁶ en in 1828 door zijn gelijknamige neef opgevolgd.

Hoewel wij door reeksen ontwerptekeningen goed over de bouwplannen, die in de 19de eeuw

Louis Samuel Meynet (Nots. J. Kroon te Amsterdam). H.s. bibl. Museum Nairac te Barneveld.

¹³ Hierop heeft betrekking de niet toegewezen koop van 21.12.1799 hiervoor reeds genoemd. Kort daarop brandde het huis af.

¹⁴ C. A. Nairac schrijft: „het brandde af in 1801,

terwijl zekere Hopman het bewoonde, en was een der eerste perceelen waarvoor de assurantie maatschappij van de Jong schadevergoeding betaalde." *Een oud boekje der Veluwe door een plattelands burgemeester*, Barneveld 1878, 4.

¹⁵ Bijlage II.

¹⁶ Bijlage III.

onder het bewind van Jasper Hendrik van Zuylen tot stand kwamen, worden ingelicht, blijft er toch veel onzeker. Wij krijgen echter de indruk dat — zo er inderdaad een huis in sobere neoclassicistische stijl gebouwd werd — de opdrachtgever reeds in 1841 een neogotische vorm voor een geheel nieuw huis voor de geest stond, waarvoor Van Veggel uiteindelijk pas in 1852 de opdracht zou krijgen.

In het huisarchief¹⁷ worden een aantal tekeningen bewaard welke — behalve de bladen, die op de bouw van het tegenwoordige huis betrekking hebben —, in drie groepen verdeeld kunnen worden. Als eerste geven een reeks ongesigioneerde ontwerpen een sober neoclassicistisch plan weer waarin men meer het 18de-eeuwse huis zou kunnen herkennen (afb. 3). Een tweede reeks tekeningen van Aytink¹⁸ vertoont een nog strengere classicistische vormgeving (afb. 4). Hierbij bleef een bestek met voorwaarden „tot de herbouw van de Schaffelaar”, gedateerd 6 juli 1840, bewaard¹⁹, waaruit wij bij nadere kennisneming gedwongen zijn af te leiden dat het hier niet gaat om nieuwbouw doch om een ingrijpende wijziging²⁰. De beide hiervoor genoemde series worden tenslotte door twee onderling eveneens verwante schetsen gevolgd, die echter met de voorgaande ontwerpen niets uitstaande hebben.

De eerste tekening stelt een zeer breed opgezet landhuis met classicistische gevel voor, welke ter weerszijden voorzien is van ijzeren waranda's en vooruitspringende vleugels (afb. 5). Dit ontwerp vertoont een treffende gelijkenis met de voorgevel van het huis Vuren en Dalem²¹.

De tweede tekening geeft een landhuis van overeenkomstige breedte weer, waarvan de fa-

çade in neogotische stijl is uitgevoerd; een onbenullig torentje steekt in de rechterhoek boven het dak uit (afb. 6). Deze beide ongesigioneerde ontwerpen, kunnen als het aftasten voor een nieuwe vormgeving voor de Schaffelaar beschouwd worden, waarbij wij in de neogotische schets de eerste schrede in de richting van de uiteindelijke ingeslagen weg kunnen onderscheiden.

Van het grootste belang is de volgende, vierde, serie ontwerptekeningen, welke in 1852 tot de bouw van het tegenwoordige huis heeft geleid. De directe aanleiding hiertoe zal het huwelijk van Jasper Hendrik baron van Zuylen met Jeanne barones van Tuyll in 1852 zijn geweest²². Na lang aarzelen werd eindelijk met de bouw van een nieuw landhuis aangevangen. Hiervoor werd met voorbijgaan aan de oude opzet van het park een nieuwe plaats op het landgoed tegenover het dorp Barneveld gekozen. Slechts vóór en terzijde van het huis werd een park in landschapsstijl aangelegd.

De rest, welke op de oude huisplaats georiënteerd was, liet men liggen. Het werk werd goed opgezet. Van Zuylen gaf aan de broeders J. D. en L. P. Zocher nog in de late herfst van 1853 opdracht voor de aanleg, waarbij men overeenkwam dat het werk in april voltooid zou worden opgeleverd (fig. 1)²³.

Doch keren wij tot de gotische ontwerpen in het archief op Schaffelaar terug. Merkwaardig is het daarbij een ontwerp-tekening van de voorgevel van het gotische huis aan te treffen die tot in de kleinste details met de façade van het huidige huis overeenstemt en waarop men in de rechter onderhoek nauwelijks leesbaar het jaartal 1841 onderscheidt (afb. 7)²⁴. Tenslotte

¹⁷ Coll. mevr. J. L. A. Clifford Kocq van Breugel barones van Nagell te Doorn.

¹⁸ Anthony Aytinck von Falckenstein, overl. 1840, bouwde in Arnhem de koepelkerk die in 1837 door de Hervormde gemeente in gebruik werd genomen, verder het Paleis van Justitie en de Willemskazerne. Door zijn kort daarop gevolgd overlijden bleef waarschijnlijk het plan voor de Schaffelaar onuitgevoerd.

¹⁹ Bijlage IV.

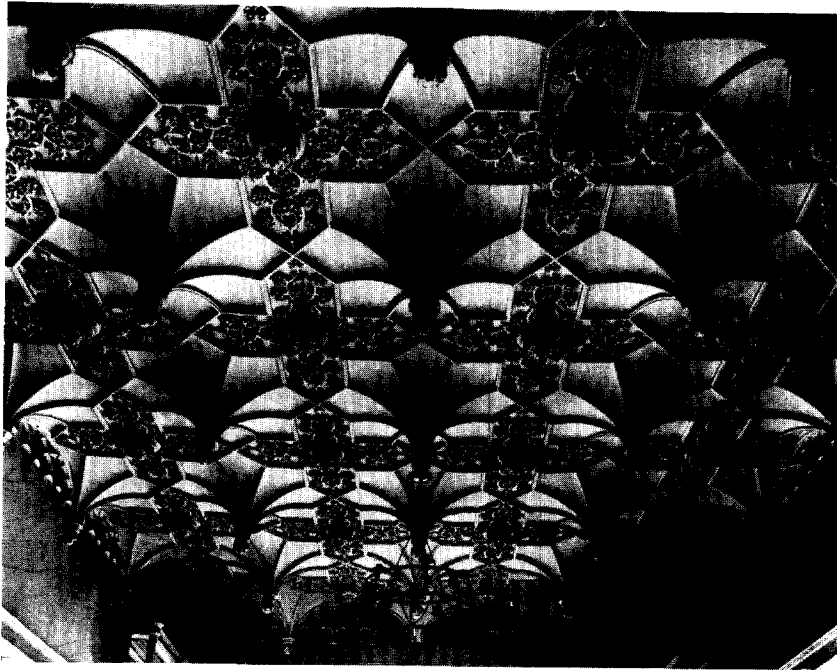
²⁰ Bijlage V.

²¹ Het huis Vuren en Dalem ook wel Tumelenborgh genaamd, is omstreeks 1880 door brand verwoest. Een oude foto geeft het huis aan de voet der Lekdijk weer, met equipage voor de deur, compleet met koetsier en palfrenier, verder arbeiders van de plaats en mevr. Viruly met kamenier op het balkon; coll. mevr. de wed. Viruly-van Tienhoven te Oosterbeek.

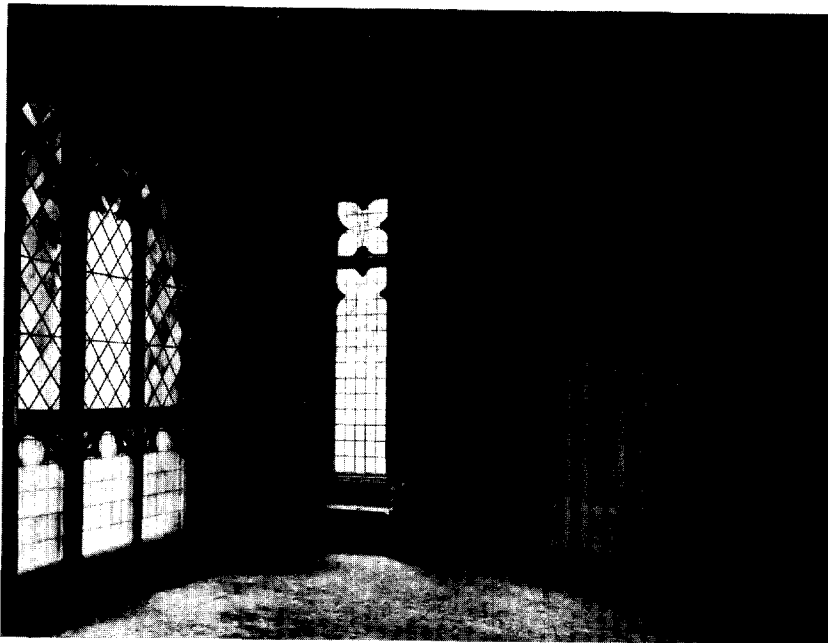
²² Jasper Hendrik baron van Zuylen van Nievelt, heer van Schaffelaar 1808-1877 tr. Den Haag 21

okt. 1852 Jeanne Cornelia barones van Tuyll van Se-rooskerken 1822-1890. Jasper Hendrik werd in 1828 op Schaffelaar de opvolger van zijn gelijknamige oudoom Jasper Hendrik baron van Zuylen, die op het eiland in de vijver ter zijde van het huis onder een steen, waarvan de koperen plaat met opschrift thans is verdwenen, begraven ligt.

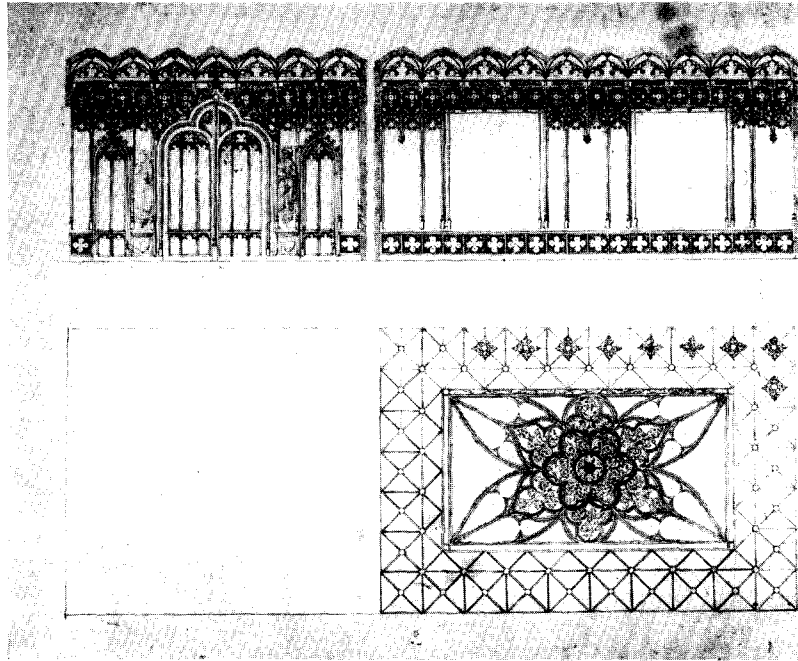
²³ Reeds in 1847 had Jasper Hendrik een piket lijst van de wegen en grachten op Schaffelaar laten maken, evenals een opmeting der hoogteverschillen boven A.P. en een begroting voor het aanleggen van wegen en grachten (gedateerd 23 dec. 1847) Huisarchief Schaffelaar. Voor de landschappelijke aanleg door de Zochers werd een mooie gequarelleerde ontwerp-tekening vervaardigd (afb. 15). Slechts zelden treft men bij onderzoekingen naar de aanleg van buitens door de firma Zocher vervaardigde tekeningen aan. Vergeleken met hun tijdgenoten, wier tekeningen over het algemeen even zeldzaam zijn, moeten de tekeningen van Jan

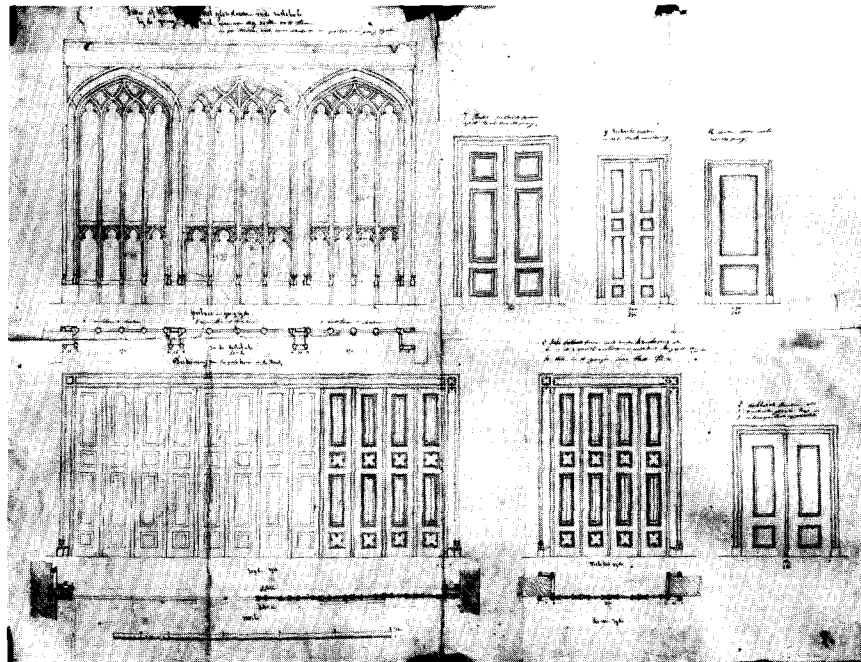
Afb. 9. Het neogotische „druipsteen”-plafond in de vestibule, tegenwoordige toestand. (Foto Monumentenzorg)

Afb. 10. De vestibule met ingangsdeur, tegenwoordige toestand, inplaats van het glas in lood stelle men zich spiegelglas voor. (Foto Monumentenzorg)

Afb. 11. Ontwerp voor de decoratie der grote zaal. Na het overlijden van hun enige zoon, gevoelden de opdrachtgevers geen animo meer het aangevangen werk te voltooien. De zaal bleef tot heden onvoltooid. (Huisarchief Schaffelaar)

Afb. 12. Ontwerp voor de glazen deuren in de vestibule en de porte-brizé in de zaal door Van Veggel.

DE SCHAFFELAAR

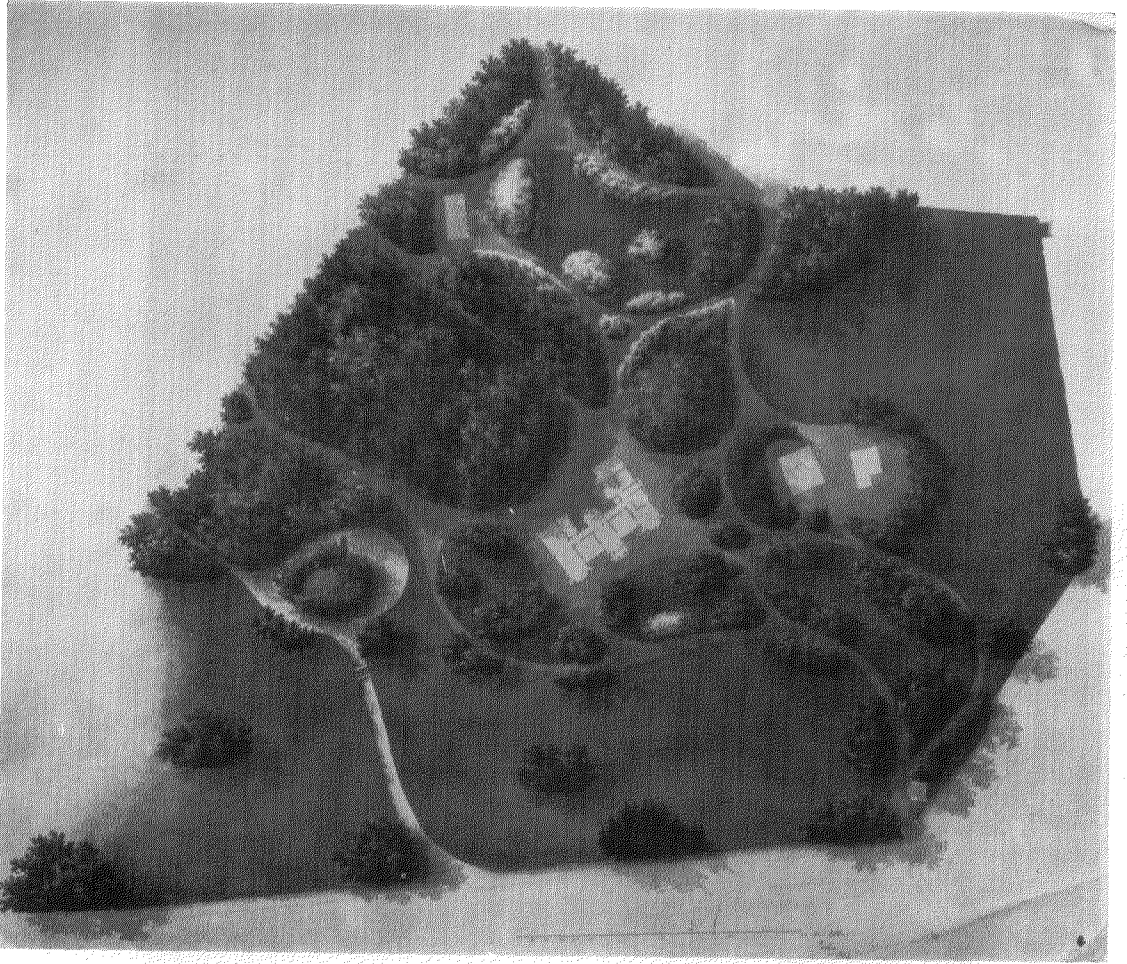

Afb. 13. De grote deuren in de onvoltooid gebleven zaal, tegenwoordige toestand.
(Foto Monumentenzorg)

Afb. 14. De glazen deuren in de vestibule met de trap op Schaffelaar, tegenwoordige toestand; ook hier stelle men zich inplaats van het glas in lood spiegelruitenvoor.
(Foto Monumentenzorg)

DE SCHAFFELAAR

Afb. 15. Ontwerp voor de landschappelijke aanleg. J. D. Zocher, 1853, aquarel.

(Huisarchief Schaffelaar)

volgen in 1852 de twee bladen met opstanden van twee weinig uiteenlopende plannen, die door A. van Veggel²⁵ uit Den Bosch getekend werden (fig. 2 en 3). Deze tekeningen kunnen wij als het laatste stadium in de bouwplannen beschouwen, al moet hierbij niet vergeten worden dat nog in 1850 drie schetsen van plattegronden²⁶ voor de verschillende verdiepingen werden gemaakt, die meer verband lijken te houden met het laatste grote classicistische plan — hoewel toegegeven moet worden, dat de hierop aangegeven indeling in grote lijnen bij de bouw van het thans bestaande gotische huis werd aangehouden.

Bij de ontwerpen van 1852 blijkt het plaatsen van het torentje nog moeilijkheden te hebben gegeven. Op het afgekeurde ontwerp nemen wij naast een aantal smalle ramen in de voorgevel — die een zekere onrust en verbrokkeling te weeg brengen — twee torens waar. De doorsnede laat duidelijk zien dat Van Veggel alles aan de façade heeft opgeofferd en zich van de rest heeft afge maakt. Daarentegen geeft het andere plan, dat in bijna alle opzichten met de tekening van 1841 correspondeert, de voorgevel met slechts enkele brede ramen weer. Ondanks de vele kantelen is hier een veel harmonischer geheel verkregen, waaraan de toren een zeker luchtig accent verleent. Nog vertoont de toren, evenals de minder gelukkige bekroning der topgevels, op deze tekening afwijkingen, doch ongetwijfeld zal van Zuylen bij de uitvoering zijn bouwmeester gedwongen hebben zich geheel aan het betere Engelse ontwerp van 1841 te houden, hetgeen de vorm van het huis alleen maar ten goede is gekomen.

David Zocher de jonge 1791-1870 en die van zijn zoon Louis Paul 1820-1915, — die in dezelfde stijl als zijn vader werkte, — als verweg de mooisten beschouwd worden.

Nadat Jasper Hendrik de Zochers op 25 okt. 1853 een lijst van algemene punten had voorgelegd, werd met hen op 18 nov. d.a.v. een kontrakt gesloten. Hierbij werd overeengekomen dat de kosten van de aanleg f 4880.— zouden bedragen. Voor en aan beide zijden van het huis zou het park worden aangelegd. Bij de begraafplaats — het eiland ter linker zijde van het huis — zou het water van de vijver op de vastgestelde diepte worden gegraven en „glooïngen en ondulatiën in de grond voor en besyden het kasteel” zouden de Zochers „naar beste weten daarstellen”. Alleen het bloemhout werd door de firma Zocher geleverd. Huisarchief Schaffelaar.

Bij deze nieuwe aanleg zijn aan de zijde van het dorp enige stroken land bij het park getrokken waar-

Merkwaardig is de afwerking van de muren in de mooie rode baksteen, die een romantische levendigheid aan de gevels verschaft en de gotische decoraties in cement en natuursteen beter laat spreken. In deze tijd, waarin men bij gotische gebouwen de baksteen graag achter cement wegwerkt — teneinde de schijn te wekken dat het gebouw uit natuursteen is opgetrokken —, doet de hier toegepaste behandeling levendig aan.

Op zeer royale wijze werd het interieur afge werkt. Vele ontwerpen van Van Veggel — die echter rechtstreeks op andere waarschijnlijk Engelse ontwerpen geïnspireerd lijken — zijn bewaard gebleven (afb. 11 en 12). De zolderingen werden in Tudor druipsteenmotieven uitgevoerd (afb. 9, 10 en 14).

Met veel animo ving het echtpaar van Zuylen van Tuyl — waarvan wij de wapens overal in huis op schoorstenen en stuczolderingen tegenkomen — de bouw van hun huis in gotische smaak op 18 april 1852²⁷ aan, doch toen het enig zoontje Coenraad hun door difterie werd ontrukkt was het genoeg voorbij en ontbrak de ouders de lust de voltooiing van het interieur door te zetten. Zo is tot op heden de grote zaal half voltooid blijven liggen (afb. 13).

Op Schaffelaar volgde hun dochter Johanna M. C. op. 14 Augustus 1879 huwde zij met A. W. J. J. baron van Nagell, die evenals zijn ambtsvoorganger Nairac meer dan veertig jaar het burgemeesterschap van Barneveld bekleedde.

Het in zo kort tijdsbestek elkaar opvolgen van haar kleinkinderen had nooit voorzien kunnen worden. Dit, mede gezien in verband met het onmiskenbare feit dat de eigenaar van een landgoed tegenwoordig in tegenstelling met vroeger

door een vergroting tot stand kwam (fig. 1).

²⁴ Het jaartal met een onleesbare signatuur staat in de rechter onderhoek van het ontwerp. Het is niet onmogelijk dat deze tekening van een Engels ontwerp of voorbeeldboek werd overgenomen.

²⁵ A. van Veggel, waterstaatsbouwmeester, bouwde omstreeks 1840 in Brabant kerken. Voor zijn protestantse opdrachtgevers volgde hij de neogotische stijl, voor de rooms Katholieken paste hij de neoromaanse stijl toe.

²⁶ „MdeB” „ontwerp van een buitenhuis te S. aangenomen dat de plaats bepaald zijnde” — Opschrift op de ontwerpschets. De plaats was dus in sept. 1852 nog onderwerp van gesprek.

²⁷ Blijkens twee gewone bakstenen aan de n.w. steunpilaar bij de hoofdingang op 1 m boven de grond met inschrift: „18 ¼ 52”; „I.H.Br. v. Z.” volgens het h.s. in het museum Nairac. Dit inschrift bleek thans onvindbaar.

slechts lasten en geen genoeg van zijn bezit beleeft, zal hebben bijgedragen tot het besluit de Schaffelaar in de dode hand over te dragen.

Naschrift

Hoewel in Duitsland reeds vroeg in de 18de eeuw gebouwen in romantiserende gotische stijl gebouwd werden, waarbij onze gedachten uit gaan naar het door de groothertog van Saksen-Weimar gebouwde „Gotische Haus” in het park van zijn residentie Wörlitz, bleef men in Holland in dit opzicht lange tijd nuchter.

Terwijl Schinkel in de 19de eeuw met het grootste gemak tegelijkertijd streng klassieke en gotische gebouwen creëerde, en men in Engeland nooit van de gotiek afstand heeft willen doen — gezien de prachtige colleges welke in aansluiting op de reeds bestaanden in de 18de eeuw in Oxford verzeen, en de excessen, die tot de bouw van een Fountainsabbey leidden, om slechts deze voorbeelden te noemen, — heeft men in Holland pas in de 19de eeuw op bescheiden voet en veelal door Engeland geïnspireerd aan deze vogue meegedaan.

Tot nu toe gold een tuinbaaswoninkje van omstreeks 1760, als quasi kapel gebouwd op Beekstein, als vroegst neogotisch voorbeeld hier te lande. Men zou de lijst echter met een omtrent 1740 gebouwde donjon²⁸ aan het Neerlangbroekerwetering kunnen uitbreiden, terwijl op de Wijhenburg in de Betuwe eveneens gotische stucversieringen in de in 1760 tot hal verbouwde binnenplaats zijn aan te wijzen. De hierboven genoemde gevallen uit de 18de eeuw kunnen als de aarzelende stappen in de richting van de neogotische smaak beschouwd worden.

De Schaffelaar, naar Engels voorbeeld ontstaan, moet men met de grote, in de eerste helft der 19de eeuw in gotische stijl uitgevoerde bouwwerken vergelijken. Hiervoor komen in aanmerking de uitbreidingen aan het kroonprinselijk paleis op de Kneuterdijk te Den Haag²⁹ — welke onder leiding van de kroonprins, de latere koning Willem II, tot stand zijn gebracht en na zijn overlijden grotendeels verdwenen — en de nimmer verwezenlijkte plannen voor een vorste-

lijke residentie op Zorgvliet, waarvoor de plannen in 1836 uit Londen worden geleverd³⁰.

Ook dient de Stoutenburg bij Amersfoort genoemd te worden, een enorm huis dat tussen 1861 en '64 onder leiding van M. J. van den Brink gebouwd werd om binnen 10 jaar weer gesloopt te worden³¹.

Deze hier genoemde drie voorbeelden behoren tot de buitensporigheden die hetzij niet werden uitgevoerd of binnen weinige jaren na hun ontstaan weer te niet gingen. Beverweerd, dat onder Kramms leiding in 1835 en volgende jaren van een middeleeuws slot tot een bijna klassiek regelmatige burcht in gotische stijl gemoderniseerd werd, bleef bewaard, doch verloor veel van zijn in de 19de eeuw aangenomen gedaante, tengevolge van een misplaatst herstel omstreeks 1940.

Een reeks kleinere buitenhuizen met middeleeuwse torens aan de Neerlangbroekerwetering waaronder Sterkenburg³² en Hinderstein, die in de loop der 19de eeuw verfraaid en uitgebreid werden, dienen hier eveneens genoemd te worden. Moeilijk valt het uit te maken wanneer Moersbergen bij Doorn zijn eerste neogotische verbouwing heeft ondergaan. Reeds in 1828 vertoonde het huis spitsboogvensters, terwijl in het midden der 19de eeuw nog een tweede gotische verbouwing volgde, een herstel omstreeks 1938 nam de herinnering aan de beide gotische verbouwingen weg.

Aan de werkzaamheden van de zo veelzijdige en kundige Van Lunteren, wiens arbeidsveld vooral in Utrecht gelegen was, willen wij hier voorbijgaan. Niet kunnen wij echter nalaten de huidige gedaante van Sandenburg van 1870 aan hem toe te schrijven.

Tot besluit zij hier nog gewag gemaakt van twee bescheiden landhuizen welke evenals Sandenburg intact bleven: Rossem in de Betuwe, onder leiding van de eigenaar tot stand gekomen, en Ekenstein in Groningerland. Het kasteel Stapelen³³ bij Boxtel, kan daarnaast, hoewel onlangs geschonden, als een neogotisch voorbeeld van grote opzet bezuiden de rivieren gelden.

Zo is van de zeven in neogotische stijl gebouwde landhuizen, die thans nog over zijn, de Schaf-

²⁸ Sandenburg.

²⁹ „Koning Willem II als bouwheer”, door schrijver dezes: *Opus Musivum, een bundel studies aangeboden aan professor doctor M. D. Ozinga*, Assen 1964, 415-438.

³⁰ „Koning Willem II als bouwheer”, *Opus musivum*, 424-433.

³¹ *Mij. ter Bevordering der Bouwk.* 1866.

³² Sterkenburg werd onder leiding van de eigenaar Kneppelhout in 1848 in romantische historiserende vorm grotendeels herbouwd.

³³ Stapelen werd door Goyaerts in 1858 in opdracht van J. H. Malie die het jaar te voren eigenaar was geworden verbouwd. In 1847-'49 was hij als aannemer bij de bouw van het Tilburgs verblijf van koning Willem II betrokken geweest.

felaar verweg het belangrijkste. Daarom en te meer omdat het huis naar het oordeel van deskundigen hecht werd gebouwd —, dienen be-

scherming en herstel en tevens het vinden van een passende bestemming, voor de Schaffelaar te worden nagestreefd.

BIJLAGEN

I

Lucas Willem van Essen 1739-'91 begr. in de kerk te Barneveld alwaar een gedenkteken te zijner ere werd opgericht. Amptsjonker van Barneveld en Brummen; geadmitteerd i.d. Ridderschap van de Veluwe; gecommiteerde ter generaliteits Rekenkamer; zn. v. Carel tot Helbergen en Johanna Agatha Teresteyn van Halewijn; hij trouwde in 1774 Margriet van Haaften 1751-'93. De ovale pastelportretten van het echtpaar zijn thans in bezit van mr. F. H. baron de Vos van Steenwijk gend. van Essen Windesheim. Van Lucas Willems Dordtse grootmoeder Agatha van Naersen, wede van François Teresteyn van Halewijn, had Lucas Willem als enig erfgenaam Abbenbroek geërfd. Hendrik Anthony Zwier baron de Vos van Steenwijk, die langs vaderlijke en moederlijke lijn van een overgrootmoeder van Essen — een tante van Lucas Willem — afstamde, en door het kinderloze echtpaar op Schaffelaar tot zoon was aangenomen (h.s. bibl. Museum Nairac) voegde de naam Van Essen, die bij het overlijden van zijn neef dreigde verloren te gaan, bij de zijne en onderscheidde zich en zijn nakomelingen hierdoor van zijn overige bloedverwanten. Van zijn vader, Jan Arend, die Abbenbroek uit Lucas Willems boedel genomen had, erfde hij deze heerlijkheid, die tot op de huidige dag in handen van zijn nageslacht gebleven is. In 1815 verwierf hij Windesheim door koop.

II

... „daar helaas de droevige ondervinding ons in den afgelopen winter van dit jaar heeft geleerd in de afbranding van de schone heerenhuysinge Schaffelaar, door de trage toebrengring van hulp des obedientie aan de Brandmeester, die zelfs in hun qualiteit niet wierde gerespecteert. Ja zelfs hebben moeten horen door onkundige mensen, die geen de minste autoriteit of gezag hebben, en vooral niet omtrent het werk der brandspuyten, contra order te hebben horen geven om ja zelfs de spuyt in het midden der brand na Barneveld te transporteeren, — en dus doende eene ijsselijke verwarring en confusie hierdoor teweeg bragten tgeen Barnevelds inwoonders gans voor geene eere verstrekt”... Rekest van de brandmeester van Barneveld 5 aug. 1800. Hs. bibl. Museum Nairac.

III

4 febr. 1800 verkoopcontracten van L. S. Meynet aan Abraham Hopman waarin sprake is van „de geweene Heerenhuysinge benevens hetgene bij gelegenheid van den brand daaruit gereddet is”... Na onenigheid verkoopt Meynet op 20 febr. 1801 de Schaffelaar opnieuw aan H. Schut, P. Schut, C. Schut, T. Voskuil en J. Bakker tezamen voor f 40 000 „met al deszelfs huysen, stallingen, schuuren... maar ook met alle losse steenen en bouwmaterialen tot het afgebrande huys hebbende behoort”.

H. Scholten verkoopt 17.6.1808 zijn vierde part van Schaffelaar voor f 6 350 aan J. H. baron van Zuylen.

P. Schut, C. Schut en J. Bakker verkopen vervolgens op 27.6.1808 hun driekwart part eveneens aan bovengenoemde.

IV

Uit het bestek kan het volgende worden aangehaald: „De uitgestrektheid van het gebouw wordt door de oude muren bepaald, zullende de overige verdeling ingevolge het nieuwe plan plaats vinden... Het dak met de oude pannen van het huis te dekken... Vloeren, zolders en kapwerk van het oude huis zullen worden afgebroken... Buitendeuren en lichtkozijnen allen uit te breken, behalve in de keuken en twee schuifkozijnen in de achtergevel... Binnen muren en schoorstenen worden voorts weggebroken, zover de verdeling van het nieuwe plan dit eischt”. De verbouwing zou 15 juli 1842 voltooid moeten zijn.

V

Een zekere overeenkomst met het oude 18de eeuwse huis valt evenals in de plannen van Aytink ook bij de overige classicistische ontwerpen waar te nemen. De grote waardevermindering bij de overdracht van 1801 en 1808 zal echter voor een deel gezocht moeten worden in het slopen van de opstallen. De kadastrale minuut van 1830 geeft geen gebouw op de oude huisplaats of Schaffelaar aan. Ds. Craandijk beschrijft op zijn wandelingen in 1870 de toestand als volgt: „sedert 1801 was hier een ledige plaats [doelend op het huisperceel]. Het prachtige slot... het

middelpunt eener vorstelijke bezitting was afgebrand. Slechts de orangerie was nog over en werd tot een eenvoudige heerenhuizinge ingericht". (J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland*, 279 e.v.).

Deze „heerenhuizinge" staat nog nabij het stalgebouw en maakt een wel zeer eenvoudige indruk. In bezit van mevr. van Breugel is een aqua-

rel voorstellend het inhalen van burgemeester Nairac in Barneveld die te midden van een volksoploop zijn opwachting bij de heer van het dorp komt maken. Hoewel het geen belangrijke rol in ons betoog speelt blijft het onduidelijk wat Aytink wilde verbouwen daar de omgebouwde orangerie hiervoor nauwelijks in aanmerking lijkt te komen.

SUMMARY

THE SCHAFFELAAR

BY H. W. M. VAN DER WIJCK

In its eighteenth century form, the *Schaffelaar* was an extremely luxurious building for a Gelderland manor house. After it was decided not to execute several plans designed for its reconstruction, a new house was built in the Neogothic style in 1852 in another part of the estate. The plan for the new house, which was probably

taken from an English design as early as 1841, was carried out faithfully in all its details.

A landscape-style park around the house was designed by J. D. Zocher, the eighteenth-century gardens belonging to the site of the old house being left intact.

BOEKBESPREKINGEN

F. van Tychem, Op en om de middeleeuwse bouwverf. Verh. Kon. Vlaamse Akad., Kl. Schone Kunsten, jrg. XXVIII, nr. 19, Brussel 1966.

De ondertitel van de studie van mevrouw Dambre-van Tychem — zoals de schrijfster blikt de inleiding eigenlijk heet — luidt: „De gereedschappen en toestellen gebruikt bij het bouwen van de vroege middeleeuwen tot omstreeks 1600”. De inhoud is hiermede al vrij duidelijk aangegeven, terwijl de toevoeging: „Studie gesteund op beeldende, geschreven en archeologische bronnen” een licht werpt op de gevolgde werkwijze.

De schrijfster, die het onderwerp al in haar licentiaatsverhandeling van 1957 en in haar proefschrift van 1961 behandelde, heeft een 700 oude afbeeldingen opgespoord, waarvan zij er 269 in chronologische volgorde in het platendeel reproduceert met 17 foto's van nog bestaande voorwerpen. In het tekstdeel (XVII + 358 blz.) bespreekt zij de gereedschappen van de timmerman, de steenhouwer, de metselaar en de dakdekker, waarna de vervoersmiddelen, de bouwloods, de kalkoven en kalkput, de steigers, ladders en formelen en tenslotte de hijs- en heitoestellen aan de beurt komen. Al deze onderwerpen worden toegelicht met getekende vergrotingen van de toepasselijke details van de oude afbeeldingen. Een samenvatting van de stof, een lijst van bijzondere vakwoorden, een verklaring bij de afbeeldingen uit het platendeel en een bibliografie vormen het besluit.

Uit het bovenstaande volgt reeds, dat de schrijfster een theoretica is. Van de bestaande gereedschappen heeft zij slechts de verzameling in het Rijksmuseum, afkomstig van de overwintering op Nova Zembla, onder de loep genomen. De voor haar belangrijke voorwerpen die door de middeleeuwse archeologie in de laatste decennia aan het licht zijn gebracht, heeft zij terzijde gelaten. Evenmin heeft zij er aan gedacht, dat uit de producten van de middeleeuwse ambachtslieden nog veel kan worden afgeleid omtrent het door hen gebruikte gereedschap, wanneer men de houten constructies, het onverweerde oppervlak van natuurstenen onderdelen of de resten van oude dakbedekkingen nauwkeurig onderzoekt. Langs deze weg heeft onder meer H. Janse een rijke oogst binnengehaald, maar de schrijfster blijkt zelfs diens publikaties niet te

kennen. Zij wekt trouwens herhaaldelijk de indruk zich slechts van uit de verte met Nederland te hebben bezig gehouden (de in 1940 te Middelburg verwoeste Steenrotse wordt nog als bestaand beschreven en verschillende te onzent voor de hand liggende gegevens komen niet ter sprake).

Het gemis aan voldoende kennis van de praktijk komt ook tot uiting bij een aantal toelichtingen: houten hamers dienden niet in de eerste plaats om op beitels te kloppen, maar vooral om de onderdelen van de houtconstructie hecht ineen of aaneen te drijven (blz. 38); een latiser was geen spijker voor ramen, maar een spijker om daklatten op de sporen te bevestigen; loetnaghele waren geen spijkers van lood, maar om lood vast te zetten; een houten koppelingsstaafje heet geen pin of spie, maar toognagel (blz. 69). Een patroon was een architectonische ontwerp-tekening, zoals de schrijfster aanvankelijk zegt, soms een ontwerp voor een detail, maar niet het uitgangspunt voor het vervaardigen van een schabloon, naar zij verderop ten onrechte uit een bouwtekening concludeert (blz. 112-113). Voorts is het onjuist te stellen, dat de middeleeuwse voeg steevast platvol en dun was (blz. 116, 118). Bij de beschrijving van het strodekken is de door Trefois vermelde techniek als enige aangehaald (blz. 143), terwijl toch over de Hollandse methode en het leem-strodak wel het een en ander te vinden is.

Het tekort aan kennis van de praktijk had de schrijfster kunnen verhelpen door beter gebruik te maken van de literatuur, die zij zelf opgeeft (dit Bulletin bijv. en Van der Kloes voor de schelpkalkbrandery o.m.). In de lange lijst van geraadpleegde werken mist men enkele bekende van algemene aard (Van Marle, *Iconographie de la vie profane*; Schmithals-Klemm, *Handwerk und Technik vergangener Jahrhunderte*; Ostan-Rich, *Trade and Industry in the Middle Ages*) en zelfs belangrijke Belgische opstellen (Brulé-Saintenoy over de bouw van het stadhuis van Nijvel in 1386 en Ceysens over het optrekken van een poorthuis te Daelhem in 1458), terwijl bovendien nog publikaties over de traditionele gereedschappen en werktuigen ontbreken: naast Storm van 's-Gravensande en Von Wiebeking vooral W. L. Goodman, *The history of wood-working tools*.

Ten aanzien van de oude afbeeldingen moet

echter worden gezegd, dat de schrijfster met onuitputtelijke volharding haar materiaal uit alle hoeken van zuid-, midden- en west-Europa bijeen heeft gezocht en geanalyseerd. Hiermede heeft zij een bewonderenswaardig werk verricht, dat zijn grote waarde zal blijven behouden. Daar zij evenwel slechts 40% van hetgeen zij heeft gevonden behandelt en reproduceert, kunnen leemten in de verzameling zelf niet worden aangewezen, wel in de keuze. Een veel beter voorbeeld van een lineaal of maatlat dan afb. 196 aantoont, is bijv. te zien op een altaarvleugel in de stijl van de J. J. van Kalkar in het Akense Suermond museum (5 voet met verdeling in duimen). In verband met de duidelijkheid had ook meer aandacht kunnen worden besteed aan de laat-middeleeuwse houtsculptuur (Jozef als timmerman, passiewerktuigen). Bij de gereproduceerde miniaturen zijn er daarentegen weer dubbures (afb. 72 en 90, 86 en 82). Een enkele voorstelling lijkt te vroeg gedateerd (afb. 9) en de toegepaste techniek is soms niet goed herkend (afb. 132, afb. 179).

In het voorafgaande zijn de positieve kanten van de tekst niet naar voren gekomen, zodat ten onrechte de indruk zou kunnen zijn gewekt, dat de schrijfster geregeld ontspoord is. In tegendeel, zij heeft uit de rijstebrijberg van verzamelde gegevens een zeer bruikbaar handboek samengesteld, waarin de kleine tekortkomingen nauwelijks in het oog vallen. Het blijft echter te betreuren, dat zij niet van de praktijk is uitgegaan en bovendien een veel te uitgebreid gebied van onderzoek heeft gekozen. Zij had immers kunnen weten, dat de te behandelen voorwerpen van de Romeinse tijd tot in de vorige eeuw in beginsel vrijwel geen ontwikkeling hebben doorgemaakt. Een diepgaander onderzoek naar het gereedschap én het handwerk in het Nederlandse taalgebied had daarom de voorkeur verdiend.

R. C. HEKKER

P. E. van Reyen, *Middeleeuwse kastelen in Nederland*. Fibulareeks 9, Bussum 1965.

In 1964 heeft Paul van Reyen, een jonge Amerikaan van Nederlandse afkomst, zijn theoretische kennis van onze kastelen aan de praktijk getoetst. Op grond van recente opgravingen, onderzoek van bestaande gebouwen en oude afbeeldingen heeft hij een nieuwe typologie opgesteld, die het hoofdbestanddeel vormt van de tekst. Hierin komen na een korte inleiding over curtes en vluchtburgen eerst de vroege burchten ter sprake, waarbij de meeste aandacht valt op de

motte-kastelen met woontoren en ringmuur op een kunstmatige heuvel. Voorts wordt de ontwikkeling tot het ronde waterkasteel behandeld en daarna het vierkante kasteel, dat sinds het eind van de 13de eeuw onder buitenlandse invloed opgang maakte. Hierop volgt een afzonderlijk hoofdstukje over de verschillende woontorens en een over de versterkingswijzen uit de late middeleeuwen, waarna de schrijver besluit met een toelichting op de vakwoorden, een beknopte lijst van middeleeuwse kastelen en een literatuuroverzicht. De helft van het boekje wordt ingenomen door 31 foto's en 53 afbeeldingen tussen de 150 blz. tellende tekst, waaronder voornamelijk plattegronden en reconstructies van de hand van J. Ypey.

Het zou overdreven zijn te zeggen, dat de waarde van het boekje allereerst wordt bepaald door de plattegronden, waarin de bouwperiodes zijn aangegeven, vervolgens door de foto's en dan pas door de tekst en enkele reconstructies. Maar er kan niet worden ontkend, dat de tekst te haastig is geschreven. Dit blijkt uit het aaneenrijgen van losse opmerkingen in korte zinnen en slordigheden, die vermeden hadden kunnen worden, zoals voorkomen in de beschrijving van de Husterknupp (blz. 19), waarvan zelfs de naam verzwegen is, en in de bouwgeschiedenis van Teylingen, waarin andere eeuwen worden genoemd dan in de bijgevoegde plattegrond zijn aangegeven (blz. 54-56).

Naast de overhaasting treedt ook het gebrek aan kennis van de (vroeg)middeleeuwse toestanden aan den dag. Merovingische vestigingen worden van de kaart geveegd (blz. 9), de opmerkingen over het hofstelsel (blz. 15) lijken naar geen wijsheid en het oude hertogdom Limburg zou het grootste deel van de gelijknamige provincie hebben omvat (blz. 41). Kan men feilen van genoemde aard nog vrij gemakkelijk herkennen, moeilijker controleerbaar zijn de mededelingen over typologische kenmerken. In zijn „Ten geleide" wijst Renaud al op de neiging van de schrijver in te veel objecten een motte-kasteel te willen zien. Renaud noemt geen voorbeelden, maar moet o.m. hebben gedacht aan de Schierstiens (blz. 46), die niet op een heuvel is gebouwd, maar aan de voet van de toren van een talud was voorzien.

Er zijn meer vraag-, uitroep- en vergeetkens te plaatsen, doch het bovenstaande toont voldoende, dat de tekst van het aantrekkelijk verzorgde Fibuladeeltje veeleer een kwantitatieve dan een kwalitatieve waarde heeft. De schrijver had zich

beter kunnen beperken tot een meer uitvoerige bespreking van een klein aantal kenmerkende voorbeelden, gevolgd door een opsomming van verwante gebouwen en voorafgegaan door een heldere inleiding over het ontstaan van de kastelen in het kader van het leenstelsel.

R. C. HEKKER

P. E. van Reyen, De Ruïne van Brederode, IJmuiden 1965.

Het onderhavige boekje is gering van omvang — 28 blz., waarop 18 afbeeldingen — maar geeft veel informatie met betrekking tot de befaamde ruïne. Na een uitvoerige inleiding over de heren van Brederode tot de ondergang van hun slot in de loop van de 16de eeuw, bespreekt de schrijver de herstelwerkzaamheden in de jaren 1862 e.v. aan de hand van berichten uit die tijd. Het derde en laatste hoofdstukje bevat een beschrijving van de huidige toestand, waarbij veel aandacht wordt besteed aan de sporen van verdwenen onderdelen.

Hoewel een plattegrond is opgenomen met een voorlopige reconstructie in vogelvluchtperspectief, mist men node nauwkeurige tekeningen van het opgaande werk, die het gemakkelijker zouden maken het betoog over de betekenis van de bouwsporen te volgen. Voor dergelijke opmetingen, aangevuld met de uit oude foto's bekende, maar weggerestaureerde sporen, dient bij een nieuwe druk plaats te worden ingeruimd. In ruil hiervoor kunnen enige pentekeningen vervallen. Tevens ware het gewenst dan een literatuurlijst op te nemen en een ikonografisch overzicht, want er is geen ruïne zo vaak afgebeeld in vroeger eeuwen.

R. C. HEKKER

De Nederlandse boerderij in het begin der 19de eeuw. Een documentatie-onderzoek van het Kabinet van Landbouw door drs. R. C. Hecker en dr. J. M. G. van der Poel. Publicaties van de Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek, deel I, Arnhem 1967.

Deze eerste publikatie van de Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek is gewijd aan „de tekeningen van Jan Kops”, boerderij-opmetingen welke in de jaren 1810-'11 vervaardigd zijn ten behoeve van het in 1808 gestichte Kabinet van Werktuigen voor den Landbouw. Enige jaren terug doken deze tekeningen, waarvan in de vakliteratuur gewag werd gemaakt als van de vroegste, uitgebreid opgezette documentatie op boerderijgebied en waarvan de verdwijning dan ook

zeer betreurd werd, in particulier bezit op. Uit het feit van deze publikatie blijkt wel hoe hoog deze unieke collectie, die haar in 1961 door ir. A. M. Kuijsten ter hand werd gesteld, door de S.H. B.O. gewaardeerd wordt.

Het belang van deze publikatie blijft niet beperkt tot de boerderijliefhebbers en -deskundigen. De bijdrage van Van der Poel bestaat namelijk uit een beschrijving van de geschiedenis van het genoemde Kabinet, geplaatst tegen de achtergrond van de in de 18de eeuw ontloken belangstelling voor de landbouw. Een facet van de Nederlandse geschiedenis wordt daarmee uit de doeken gedaan op een manier, die deze uitgave ook tot een stukje cultuurgeschiedenis maakt. Hoe er in Nederland in de 18de-eeuwse salons met zaakassen werd geëxperimenteerd laat even iets zien van het daar heersende geestelijke klimaat. En elders weer blijkt bijvoorbeeld niet alleen de stichting van wat later het Rijksmuseum te Amsterdam zou worden, maar zelfs de stichting van een landbouwmuseum, het Kabinet namelijk, aan Lodewijk Napoleon te danken te zijn geweest.

De ziel van het Kabinet was Jan Kops, Doopsgezind predikant te Leiden, die in 1800 onder de Agent van de Nationale Economie werd aangesteld tot Commissaris tot de Zaken van den Landbouw. Van de stichting van het Kabinet af tot zijn dood in 1849 toe was Kops er directeur van. Het Kabinet was zuiver utilitair van karakter. Er werden in hoofdzaak in Nederland in gebruik zijnde landbouwwerktuigen tentoongesteld. De boeren konden deze komen bezichtigen om dan door vergelijking ideeën op te doen voor verbetering van hun eigen materiaal. Voor een overeenkomstig doel hebben ook de bovengenoemde tekeningen gediend, die in opdracht van het Kabinet werden vervaardigd van de meest kenmerkende boerderijen, stallen en schuren in de verschillende provincies. Het uiteindelijke doel dat met deze collecties werd beoogd was het op een hoger peil brengen van de landbouw.

Na de dood van Jan Kops ging het bergafwaarts met het Kabinet. Tengevolge van geldgebrek konden de laatste buitenlandse nieuwtes op het gebied van landbouwwerktuigen niet worden aangeschaft, waardoor de verzameling ophield representatief te zijn voor de stand van de ontwikkeling. Rond 1860 is de betekenis van het Kabinet in zijn tegendeel omgeslagen: als bewijs voor de kwaliteit van de buitenlandse werktuigen wordt dan een vergelijking aangeraden met het in het Kabinet aanwezige materiaal. Eind 1880 ging de verzameling over naar de Rijksland-

bouwschool te Wageningen; voorzover zij er heelhuids aankwam, tezamen met een belangrijke verzameling boek- en plaatwerken, is zij vervolgens door ouderdom, slijtage en oorlogsschade vrijwel geheel verloren gegaan.

De collectie landbouwwerktuigen, die meer dan duizend nummers heeft geteld, zou op dit moment een schitterende basis zijn geweest voor een Historisch Landbouwmuseum. Zij is jammer genoeg niet lang genoeg intact gebleven om met deze nieuwe reden van bestaan haar voortbestaan te kunnen verzekeren. Het is betreurenswaardig, dat deze kans verkeken is, temeer daar tengevolge van de snelle evolutie in de landbouw behoefte aan een dergelijk museum dat verzamelt wat er nog te verzamelen valt, alleen nog maar groter is geworden.

Aan de tekeningen van het Kabinet is een beter lot ten deel gevallen. Zij zijn nu veilig ondergebracht en zelfs gepubliceerd. En wat kun je als historisch document meer verlangen? Van de 51 tekeningen die in totaal 37 bedrijfsgebouwen afbeelden, zijn er 9 spoorloos gebleven; de overige zijn stuk voor stuk in de onderhavige publikaties gereproduceerd. De toelichtingen die de tekeningen zullen hebben vergezeld zijn verloren gegaan, maar Hekker heeft in dit gemis uitvoerig voorzien met een verklarende tekst, waarin cursief alle namen van onderdelen die op de tekeningen voorkomen, zijn opgenomen. Hekker heeft bovendien de overige documentatie op boerderijgebied, op het eind van de 18de en in het begin van de 19de eeuw in Nederland verschenen, met de bijbehorende afbeeldingen in de tekst verwerkt. Voor het buitenland kan de aandacht gevestigd worden op C. Fr. von Wiebeking, *Theoretisch-practische bürgerliche Baukunde*, München 1821-1826, waarin op blz. 401 van de vierde band zeven Nederlandse boerderijen worden beschreven, terwijl in het bijbehorende platendeel de plattegronden van deze boerderijen, naar opmetingen van M. Schmid en G. Winkler uit Altenburg, zijn opgenomen (Pl. 135).

Aangezien de tekeningen van het Kabinet niet altijd even duidelijk leesbaar zijn en een aantal eigenaardigheden vertonen, heeft K. Wolthuis elk der behandelde gebouwen voorzien van een extra plattegrond, doorsnede en vogelvluchtperspectief. Wellicht waren echter nog een zaak- en een naamregister aan het eind van dit boek op hun plaats geweest. De uiteenlopende benamingen, die blijkens de tekeningen in het begin van de 19de eeuw in de verschillende delen van Nederland voor overeenkomstige boerderij- en constructieonderdelen in gebruik waren, zouden, bijeengeplaatst in een vergelijkende tabel, misschien ook een waardevolle aanvulling hebben opgeleverd.

Van der Poel heeft met behulp van bezoekerslijsten, van de catalogi der in het Kabinet aanwezige werktuigen en van andere archivalia het Kabinet uit de bijna volkomen vergetelheid waarin het verzonken was, weer aan het daglicht gebracht; Hekker heeft aan de afgedrukte tekeningen een zo ruim mogelijke, direct ter zake doende context gegeven. Van de ene kant doet de titel „de Nederlandse boerderij in het begin van de 19e eeuw” meer verwachten dan de inhoud in feite biedt, wat reeds blijkt uit de mededeling van Hekker, dat zelfs wanneer de collectie tekeningen compleet was geweest, deze nog geen overzicht zou hebben opgeleverd van alle boerderijtypen; van de andere kant is de inhoud weer uitgebreider dan de ondertitel doet vermoeden: „Een documentatie-onderzoek van het Kabinet van Landbouw”, want wie zou op grond daarvan een complete beschrijving van de geschiedenis van dit Kabinet of de documentatiegegevens van Le Francq van Berkhey, Nijhoff en Poley verwachten? „De tekeningen van Jan Kops” zijn op voorbeeldige wijze gepubliceerd. Wanneer de S.H. B.O. er in slaagt haar publikaties, waarvan dit de eerste is, op hetzelfde peil te houden, kan het een belangwekkende serie worden.

R. BRUNING

KONINKLIJKE
NEDERLANDSE OUDHEIDKUNDIGE BOND
OPGERICHT 17 JANUARI 1899

Beschermvrouwe H. M. Koningin Juliana

Voorzitter Dr. W. C. Braat;

Secretaris Mr. P. J. van der Mark, De Poorterstraat 22, Den Haag;

Penningmeester Mr. G. J. Wit, p.a. Blaak 10, Rotterdam;

Mr. P. J. W. Beltjes, Drs. C. Boschma, Drs. H. Halbertsma, Dr. M. Elisabeth Houtzager, Mr. J. Korf, Mr. T. Landheer, Prof. Th. H. Lunsingh Scheurleer, Ir. R. Meischke, Dr. Ir. C. L. Temminck Groll.

De jaarlijkse contributie bedraagt voor leden f 20.—, voor verenigingen f 25.—, en voor studentleden f 7.50. Stukken betreffende het lidmaatschap en alle overige stukken betreffende de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond zende men aan de secretaris. Het postgironummer van de Bond is 140380 te Amstelveen.

Het Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond verschijnt in vijf afleveringen per jaar, het Nieuwsbulletin maandelijks. Beide worden gratis toegezonden aan de leden van de Bond, alsmede aan de leden van de Vereniging 'De Museumdag'. Bijdragen worden gehonoreerd met f 10.— per tekstpagina. Losse nummers van het Bulletin en het Nieuwsbulletin zijn zover voorradig te verkrijgen voor resp. f 4.50 en f 0.50 per nummer bij de firma E. J. Brill, Oude Rijn 33a te Leiden.

Gedrukt bij

E. J. BRILL, LEIDEN